

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНА УСТАНОВА
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
«БЕЙТ-ХАНА»

**ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
БАКАЛАВРА**

НА ТЕМУ:

Дослідження акцентуацій характеру сучасних підлітків

Спеціальність 053 Психологія

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням засідання кафедри педагогіки та
психології

Протокол №___ від ___ 2021р.

Завідувач кафедри

_____ д. псих. н.Самойлов О.Є.

Виконавець:

студентка групи ЗПП-17-4

Жучкова Д. Ю.

Науковий керівник: викладач- методист

Катерна В.О

Оцінка за результатами захисту

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. АКЦЕНТУАЦІЯ РИС ХАРАКТЕРУ – ЯСКРАВО ВИРАЖЕНА СВОЄРІДНІСТЬ ПСИХІЧНОГО СТАНУ.	
1.1 Загальна характеристика акцентуації	5
1.2 Аналіз акцентуацій за К. Леонгардом	8
Висновки за першим розділом	
 РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АКЦЕНТУАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ	
2.1 Особливості класифікації акцентуацій характеру за А.Е.Личко	42
2.2 Взаємозв'язок акцентуації і проявів агресивності у підлітковому віці	48
2.3 Дослідження акцентуацій характеру учасників шкільного булінгу	57
2.4 Психологічна особливість інтернет залежності у підлітків з різними типами акцентуацій	62
Висновки за другим розділом	
 РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОБОТИ ПО ВИЗНАЧЕННЮ АКЦЕНТУАЦІЙ ПІДЛІТКА І МЕТОДІВ РОБОТИ З НИМИ	
3.1 Методики для визначення акцентуацій	67
3.2 Корекція відношень підлітків у реальному житті	77
Висновки за третім розділом	
 ВИСНОВКИ.....	 83
ЛІТЕРАТУРА.....	85
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дана робота присвячена дослідженню акцентуації дітей підліткового віку. На сучасному етапі розвитку суспільства перед нами формується багато вимог до інтелектуальних здібностей сучасних підлітків, їх екологічних реакцій щодо подій в світі, поважливому відношенню до власного оточення, але ми зустрічаємося з тим, що багато молодих людей проявляють агресію, займаються булінгом, не вміють поводити себе в суспільстві, поважати та спілкуватися один з одним. Вивченню особливостей прояву акцентуацій у сучасному житті підлітків присвячено дуже мало. Нам стає важче знаходити контакт з дітьми, розуміти особливості прояву їх поведінки в певних життєвих ситуаціях, формувати психолого-профілактичну роботу з ними.

Акцентуації характеру впливають на багато психічних і інтелектуальних властивостей дітей, особливо тих, хто увійшов у пубертатний період. Розпізнавання типу акцентуації підлітка, точна діагностика, дозволяють встановити специфічні особливості акцентуованої особистості ; гармонізувати розвиток та сформувані заходи адаптаційного та профілактичного характеру в сучасних соціокультурних умовах. Акцентуація характеризується як індивідуально - типологічна особливість особистості, висвітлювалася в роботах П.Б. Ганнушкіна, Е. Кречмера, К.Леонгарда, А.Е. Личко, Р.С. Немова, А.А. Реана. Концептуальні положення їх досліджень лягли в основу сучасних робіт прикладного характеру. Теоретичні та практичні аспекти дослідження акцентуованої особистості розкривають протиріччя між необхідністю врахування специфіки допитливості акцентуованої особистості і недостатньою роздробленістю цього питання в теорії і практиці.

Мета: Вивчення рис характеру, які складають індивідуальність підлітка.

Предмет дослідження: індивідуально-типологічні особливості підлітка.

Об'єкт дослідження: формування і розвиток особистості підлітка з акцентуаціями.

Завдання:

1.1 Дати загальну характеристику акцентуації за К. Леонгардом. і А.Е Личко.

1.2 Узагальнити теоретичні положення щодо акцентуації характеру.

1.3 Дослідити акцентуації характеру учасників шкільного булінгу.

1.4 Дослідити особливість інтернет залежності у підлітків з різними видами акцентуації

1.5 Провести профілактичні заняття, які запобігають агресії і відновленню співвідношень у реальному житті.

РОЗДІЛ 1. АКЦЕНТУАЦІЯ РИС ХАРАКТЕРУ – ЯСКРАВО ВИРАЖЕНА СВОЄРІДНІСТЬ ПСИХІЧНОГО СТАНУ

1.1 Загальна характеристика акцентуації

Акцентуація — це надмірне вираження, загострення окремих рис характеру та їх поєднань, що є крайнім варіантом норми і спричиняє до відхилень у поведінці та діяльності. Найчастіше вона виникає у підлітковому віці, може переходити у приховану (латентну) форму та компенсуватися за рахунок інших рис. Обумовлює підвищену чутливість і вразливість особистості до психотравмуючих ситуацій, що проявляється у психічних зривах і неадекватних діях. Різні внутрішні і зовнішні подразники, діючи на людину, обумовлюють її психічний стан, який може мати як позитивне, так і негативне забарвлення. [10,13]

Говорячи про акцентуацію, розглядається поняття "психічний стан", яке пов'язане з певною своєрідністю переживання та поведінки, яка виражається у психічній діяльності в цілому і впливає певний час на її динаміку та перебіг. Вона залежить від загальної всебічної оцінки ситуації, а щодо стимуляційного аспекту даної ситуації, то охоплює також значення мінімальних стимулів повернення якихось "ключів", пов'язаних з емоційною пам'яттю, минулим емоційним досвідом. [13,24]

"Акцентуація" вперше ввів німецький психіатр і психолог, професор неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард. Ним була розроблена і описана класифікація акцентуацій особистості.

У працях К. Леонгарда використовується як поняття "акцентуована особистість", так і "акцентуовані риси характеру". К. Леонгард замінив термін "психопат" терміном "акцентуована особистість". Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, - це щось проміжне між психопатією і нормою. Акцентуовані особистості - це не хворі люди, це здорові індивіди зі своїми індивідуальними

особливостями. На питання про межі, які відділяють акцентуантів від психопатів та неакцентуантів, К.Леонгард не дає чіткої відповіді. [9]

У вітчизняній психології поширеною є інша класифікація акцентуацій, яка була запропонована відомим дитячим психіатром професором А.Є. Лічко. Він вважає, що акцентуації характеру подібні до психопатій. Головна їх відмінність від психопатій полягає у відсутності ознаки соціальної дезадаптації. Вони не є головними причинами патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників у розвитку межових станів. [13]

На думку А.Є. Лічко, акцентуацію можна визначити як дисгармонійність розвитку характеру, гіпертрофоване вираження окремих його рис, що зумовлює підвищену чутливість особистості відносно певного роду впливів і утруднює її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях.

Акцентуйовані властивості характеру являє професійний інтерес не тільки для психологів, а й не меншою мірою для юристів, особливо працюючих у сфері боротьби зі злочинністю. Річ у тому, що деякі акцентуйовані властивості характеру лежать в основі дезадаптивного типу особистості, близького до кола осіб з ознаками різних порушень соціального функціонування, наділених психопатіями різного ступеня вираженості.

Під час акцентуації в індивіда проявляється підвищена вразливість до певних стресогенних чинників за відносної стійкості щодо інших. Наявність акцентуацій у людини зазвичай не заважає задовільній соціальній адаптації, але вони є дошкульними місцями найменшого опору. Підвищений психогенний вплив на ці незахищені сторони особистості несприятливих елементів середовища призводить до психічних травм.[13,14]

Можна зробити висновок, що акцентуації характеру є варіантами психічної норми, хоча і з деякими відхиленнями від неї. Особливість акцентуацій полягає в тому, що акцентуйовані або крайні варіанти окремих властивостей характеру психічно здорової людини, прикордонні з психопатіями, особливо яскраво проявляються тільки в певних, складних для суб'єкта обставин, що пред'являють підвищені вимоги до місця найменшого опору в характері даного типу.

Говорячи про індивідуальність людини ми пов'язуємо її з винятковістю характеру, говорячи про неповторність, ми в першу чергу піднімаємо тему характеру, і фактори, які могли вплинути на його формування.

1.2 Аналіз акцентуацій за К. Леонгардом

У роботах К. Леонгарда використовується як поєднання «акцентована особистість», так і «акцентуйовані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» на термін «акцентована особистість». На думку К. Леонгарда люди, які можуть бути акцентуйовані в вищевказаному сенсі слова, ще не є ненормальними, їх можна назвати особистостями, які носять на собі відбиток своєрідності, вони-то якраз і є тими людьми, яких можна назвати особистостями у власному розумінні цього слова. Акцентуйованим особистостям властива готовність до особливого, як до соціально-позитивного, так і до соціально-негативного розвитку. [10,19]

Якщо деякі з них постають перед нами в негативному світлі, то це відбувається тому, що зовнішні обставини були несприятливими для їхнього характеру, хоча в інших обставинах вони могли б розвиватися в людей, здатних на незвичайні вчинки.

Ненормальними особистостями можна назвати тільки тих людей, які до такого рівня відхиляються від середньої норми, що навіть при відсутності зовні несприятливих умов зазнають труднощів у пристосуванні до життя.

Немає виразної межі між середніми та акцентуйованими особистостями. Не при кожній незначній особливості людини слід говорити про його відхилення від середньої норми. Але навіть якщо досить широко окреслити те, що називається середнім або не помітно, залишиться велика кількість людей, які є акцентуйовані особистостями. [19]

У роботах К.Леонгарда, на відміну від всіх інших, розглядаються акцентуації по екстраверсії і інтроверсії. За вченим, екстравертована людина більш звернена в сторону сприйняття, чим уявлень. Така людина легко піддається

впливу оточення, стимулам ззовні, постійно шукає нових переживань. Дивитися телевізійні передачі. Відмінно відчуває себе в людному суспільстві, де отримує відразу безліч вражень і важливу для нього інформацію, із задоволенням проводить час за розмовою. При деякій поверхні мислення все, що надходить ззовні, не піддається особливому аналізу. Це обумовлює схильність до чужого впливу і легковірність.

На прикладі підлітків, така дитина відмінно відчуває себе в людному суспільстві, Серед улюблених занять слід зазначити спорт, до якого діти такого типу активно беруть участь, або з захопленням віддаються спортивному видовищу. Трапляються також серед підлітків екстравертовані колекціонери, проте в збиранні ними тих чи інших предметів не відчувається внутрішньої зацікавленості, це більш пов'язане з тим, що в даному типі особистості підвищено рівень тривожності, і тільки активні дії, заняття, спілкування, колекціонування здатне відвертати від відчуття внутрішньої тривожності, думок, страхів. Серед екстравертованих особистостей багато дітей з тривожною акцентуацією. [10]

При деякій поверхні мислення все, що надходить ззовні, що не піддається особливому аналізу. Це обумовлює схильність до чужого впливу і легковірність. Все, що вони чують від інших, читають, дивляться на телефоні є незаперечною істиною для них. Однак їх думки не відрізняються стійкістю, оскільки внутрішньо не переробляються. Тому нове повідомлення, укладає інше висвітлення фактів, легко може все перекинути в їхній свідомості.

Хочеться звернути увагу на те, що екстравертованість, як і інтровертивність не залежить від інтелектуального рівня людини, це особливість функціонування її психіки. [10,20]

Підліток інтроверт живе не стільки своїми сприйняттями і відчуттями, скільки своїми уявленнями. Тому зовнішні події впливають на його життя відносно мало, набагато важливіше те, що вона про них думає. У більшості випадків інтровертована людина, підліток приходять до об'єктивно правильних висновків: він не пов'язаний враженнями моменту, він враховує те, що йому

підказують його колишні уявлення, його життєвий досвід, не залежно від віку.
[25]

Відома ступінь інтровертованості виробляє здатність до правильних суджень. Але якщо дана акцентуація сильно виражена, то особистість все більше віддаляється від дійсності і в кінцевому підсумку настільки занурюється в світ своїх уявлень, що об'єктивно враховує сприймається все менше.

Можна зробити висновок, що аналіз акцентуацій за К. Леонгардом базується на розумінні особливості функціонування психіки, в слідстві якої може сформуватися акцент в характері підлітка, проте не можна робити висновків про сталість акценту в характері підлітка. Акцентуація в даному випадку, може бути як ключ до формування особистості, особливостей характеру, проте, вона не завжди переростає в психопатію, і може залишатися до кінця життя в стані норми не приносячи незручності людині.

1.3. Гіпертимний тип

У людей, акцентуації яких відхиляються від середньої норми, іноді можуть виникати деякі проблеми й труднощі, а при певних обставинах - однотипні конфлікти і нервові зриви. Для запобігання неправильних вчинків, перевантажень та ускладнень на роботі, у навчанні і в побуті кожній людині належить знати слабкі місця свого характеру [3].

Німецький вчений К. Леонгард виділив 12 типів акцентуацій характеру. Його класифікація базується на оцінці стилю спілкування людини з оточуючими. Типи акцентуацій характеру поділяються К. Леонгардом на дві групи за принципом акцентуації рис або характеру, або темпераменту. До акцентуації рис характеру К. Леонгард відносить демонстративний, педантичний, застряглий та збудливий типи. Людям цього типу притаманні високий рівень оптимізму, а також жадоба діяльності при можливій схильності до поверхових висновків..

Основною ознакою осіб, які належать до цього типу, є постійно піднесений настрій, який лише зрідка змінюється спалахами агресії. Вона може бути викликана негативним впливом оточуючих, особливо намаганням різко придушити бажання і наміри підлітка, підкорити його своїй волі. [14]

Діти з гіпертимною акцентуацією характеру контактні, комунікабельні, жваво жестикулюють, ініціативні, часто прагнуть бути лідерами, у них яскраво виражені організаторські здібності, оптимістична налаштованість.

В умовах жорсткої дисципліни, монотонної діяльності, вимушеної самотності вони можуть вступати у конфліктні стосунки. Одноманітні, насичені звичною для учнів діяльністю уроки не цікавлять їх. Як правило, чим нижча у гіпертимного підлітка загальна мотивація навчальної діяльності, тим важче йому працювати на уроці без відхилень у поведінці. Найкращим способом нейтралізації гіпертима в процесі навчання є залучення його до цікавої, різноманітної, доступної для нього діяльності. [14]

Нормальному розвитку характеру підлітків з гіпертимною акцентуацією можуть зашкодити як відсутність нагляду (властива їм жадоба пригод і вражень може призвести до небажаних наслідків), так і жорсткий контроль, проти якого вони бурхливо протестують. Такі діти цінують доброзичливе, шанобливе ставлення педагога, можуть бути активними його помічниками, лідерами у підліткових групах, організаторами корисних справ. [11,17] Головна риса гіпертимних підлітків - майже завжди дуже гарне, навіть піднесений настрій. Лише зрідка і ненадовго ця сонячність затьмарюється спалахами роздратування, гніву, агресії. Причиною обурення зазвичай служить протидію з боку оточуючих, прагнення з боку останніх занадто круто придушити бурхливу енергію підлітка, підпорядкувати його чужій волі.

Гарний настрій гіпертимних підлітків гармонійно поєднується з хорошим самопочуттям, високим життєвим тонусом, нерідко квітучим зовнішнім виглядом. У них завжди хороший апетит і здоровий сон. Хоча сплять вони частіше трохи, але вранці встають бадьорими. При важких фізичних навантаженнях, недосипанні, напруженої ситуації, що вимагає активності, енергії, винахідливості, вони досить

довго зберігають сили. Однак напруга в поєднанні з вимушеним неробством переноситься погано. Акселерацій щодо фізичного і статевого розвитку зазвичай буває яскраво виражена, до 15-16 років нерідко можна бачити цілком сформувався фігуру дорослого. [3,24]

Інтерес до всього навколо робить гіпертимних підлітків нерозбірливими у виборі знайомств. Контакт з випадковими зустрічними не представляє для них проблеми. Прагнучи туди, де «кипить життя», вони часом можуть опинитися в несприятливому середовищі, потрапити в асоціальну групу. Усюди вони швидко засвоюються, переймають манери, звичаї, поведінку, одяг, модні "хобі". Однак енергія і емоційність не дозволяють гіпертимним підліткам замкнутися тільки в рамках інтересів і життя однієї групи. Їх жвавість спонукає звернути погляд на багато, що відбувається навколо. Проте з товаришами вони із задоволенням віддаються розваг, випивок, навіть сумнівним пригодам. [3]

Прикладом цього типу акцентуації Маша з мультфільму «Маша і Ведмідь». Активна, непосидюча, галаслива, любить пустувати, недостатньо дисциплінована, має безліч поверхневих захоплень, настрої завжди гарний.

На прикладі героїні, ми бачимо, що гіпертимним властиво бажання щонебудь робити - пасивне проведення часу не для них. Вони відрізняються явно завищеною самооцінкою, багато хто з них прагнуть бути лідерами, при цьому до своїх обов'язків ставляться не завжди відповідально.

Гіпертим - явний лідер. Він лідер у всьому, блискучий комунікатор. Він живий і рухливий. У нього завжди прекрасний, піднесений настрої. Він навіть в зрілому віці схильний до пустощів. Дуже енергійна людина. Також відомими нам прикладами є Остап Бендер, д'Артаньян, Труффальдіно з Бергамо, МакФлай з фільму «Назад в майбутнє ». Вони не бояться брати на себе відповідальність. Вміють і хочуть діяти. Він начальник, керівник, голова. Його завжди оточують люди. Він не терпить самотності. Його впевненість часто переходить в самовпевненість. Любить похвалитися, справити враження на оточуючих. Його захоплення, як правило, поверхневі і не довгі. За типом темпераменту гіпертими найчастіше сангвініки і холерики. [10]

Такій людині складно переносити будь-яку монотонну діяльність, діяти в умовах жорсткої дисципліни. Також їм важко робити довго одне й те саме справу, тому у них широке коло інтересів. У деяким з них властива схильність починати щось, але не закінчувати справи. [9]

Гіпертими думають, говорять, приймають рішення і діють. Та обставина, що на життя вони дивляться легко, не зациклюючись на проблемах, часто допомагає їм досягати успіхів. Правда, піднявшись на вершину кар'єрних чи суспільної драбини, такі люди рідко на ній довго утримуються, - їм шкодить відсутність серйозного підходу до життя в цілому і окремих її сторонам.

До реактивної депресії близькі випадки, коли м'якосерді особистості під впливом подій відчувають настільки гостру пригніченість, що втрачають силу опиратися. Протест проти нападок інших людей або будь-які дії наперекір долі для них неможливі через наявність депресивного стану[3]

Ми склали такі рекомендації для дітей (підлітків) з гіпертимною акцентуацією:

- 1.1. Виняток дріб'язкової опіки, інакше може виникнути афективна реакція.
- 1.2. Розвиток рефлексії, самовиховання.
- 1.3. Розвиток критичності і адекватної самооцінки:
 - 1.3.1. Яку оцінку ти заслужив?
 - 1.3.2. Перевір свою роботу.
- 1.4. Застосовувати шлях непрямого навіювання при вихованні: Що ти поводишся, як нерозумний маленька дитина. Ти ж доросла людина.
- 1.5. Які висновки ти для себе зробив? Як ти думаєш, що відчуває мама, коли ти не приходиш додому вчасно, прогулюючи школу і т. п.
- 1.7. Застосування покарань «тут і зараз». Чи не відстрочувати покарання.
- 1.8. Впровадження творчих завдань в навчання (погано сприймають одноманітність).
- 1.9. Дорадчо-договірний характер виховання (не виносять лекцій, нотацій).
- 1.10. Зайняти діяльністю (погано переносить неробство).
- 1.11. Впровадження можливості вибору: ти будеш виконувати А, Б або С.

1.12. Визначення кола обов'язків. Виконання зобов'язань за пунктами, з оголошенням термінів виконання, з подальшим суворим контролем результату діяльності).

1.13. Розвивати лідерські якості з позитивною спрямованістю.

1.3 Застрагаючий тип.

Основна риса цього типу - надмірна стійкість афекту зі схильністю до формування надцінних ідей. Його характеризує помірна товариськість, занудливість, схильність до моралі, неговіркий. Часто страждає від уявної несправедливості по відношенню до нього.

У зв'язку з цим виявляє настороженість і недовірливість по відношенню до людей, чутливий до образів, вразливий, підозрілий, відрізняється мстивістю, довго переживає те, що сталося, не здатний "легко відходити" від образ. Для нього характерна зарозумілість, часто виступає ініціатором конфліктів. Самовпевненість, жорсткість установок і поглядів, сильно розвинене честолюбство часто приводять до наполегливого підтримання своїх інтересів, які він відстоює з особливою енергійністю. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, за яке береться і проявляє велику наполегливість у досягненні своїх цілей. Основною рисою є схильність до афектів (правдолюбство, образливість, ревності, підозрілість), інертність в прояві афектів, в мисленні, в моториці. [10]

Такий тип характеризується постійною підозрілістю і недовірою до людей загалом, схильністю перекладати відповідальність із себе на інших.

У різного роду ситуаціях вони відчують себе використовуваними в чужих інтересах, зрадженими або скривдженими. У позитивних ситуаціях для себе вони досягають певних висот, при негативному розвитку подій - стають революціонерами, «борцями» за справедливість.

Домінуючими рисами є: патологічна стійкість афекту, цілеспрямованість, егоїстичність, самолюбство.

У спілкуванні застрягаючий тип середньо контактний, має схильність до довготривалих чвар, у конфліктах найчастіше виступають як активна сторона.

Позитивні риси цього типу : акуратність, цілеспрямованість, самолюбство, докладають значних вольових зусиль задля досягнення намічених цілей, прагнуть здобуття авторитету і влади, прагнення досягти високих показників у будь-якій справі, вкрай вимогливі до себе й у прагненні справедливості. [9,12]

Самооцінка - ригідно-демонстративна, висока, може бути занадто висока (параноїдальна).

Психопатологічний ризик: характеризується надмірною стійкістю афекту зі схильністю до формування паранояльних і надцінних ідей. Можуть хворіти на гіпертонію, неврастенію, можливі інфаркти.

Афект у такої особистості тримається дуже довгий час, хоча ніякі нові переживання його не активізують. Патологічним наслідком чреваті в першу чергу егоїстичні афекти, через те, що саме їм властива особлива сила. Тому застрягання афекту найбільш яскраво проявляється тоді, коли порушені особисті інтереси акцентуованої особистості. Афект в цих випадках виявляється відповіддю на уражену гордість, на зачеплене самолюбство, а також на різні форми придушення, хоча об'єктивно моральну шкоду може бути незначним. Образа особистих інтересів, як правило, ніколи не забувається застрявали особистостями, тому їх часто характеризують як злопам'ятних або мстивих людей. [3]

Акцентуація характеру може проявлятися по-різному і різною мірою відповідати прийнятим у суспільстві моральним нормам. Якщо реальна поведінка підлітка перебуває у непримиренному конфлікті з цими нормами, а сам він проявляє несприйнятливості впливу дорослих, є всі підстави вважати його важковихованим. Однак не всі акцентуовані підлітки є педагогічно занедбаніми. У багатьох підлітків це проявлення внутрішнього характеру, сили або слабкості, яка проявляє себе як наслідок багатьох факторів впливу.

Приклад цієї акцентуації ми зустрічаємо в таких героях літератури:

Цар Едіп, Отелло, Жюльєн Сорель (Стендаль «Червоне і чорне»), Альоша Валківський («Прийняті і ображені»), Парфен Рогожин («Ідіот»).

Одже, основою застрягаючого типу акцентуації особистості є патологічна стійкість афекту. Якщо, ми розглядаємо таких підлітків, то у цього типу афект, як ми розглядали вище, припиняється дуже повільно, і варто лише повернутися думкою до того, що сталося, і одразу ж оживають і ті емоції, які супроводжували стрес. Афект триває дуже довгий час, хоча ніякі нові переживання його не активують. Застрягання афекту найбільш яскраво проявляється тоді, коли зачеплені особисті інтереси акцентуваної особистості. Ураження особистих інтересів, як правило, ніколи не забувається, тому таких людей часто характеризують як злопам'ятних, мстивих. Крім того, їх називають чутливими, образливими, легко уразливими людьми. Образи в таких випадках в першу чергу торкаються самолюбства, сфери гордості, честі.

Ми виділяємо для цього типу такі рекомендації:

- 1.1. Зарядка, спортивні ігри для зганяння накопиченої агресії.
- 1.2. Вчити висловлювати свої думки і почуття.
- 1.3. Уникати порівняння з іншими.
- 1.4. Виключити прилюдні покарання і зауваження (злопам'ятні).
- 1.5. Виключити протиріччя в заохочення і покарання.
- 1.6. Вчити дивитися на ситуацію з точки зору іншої людини. Батькам висловлювати і проговорювати свої почуття і емоції.
- 1.7. Використання Я висловлювань. («Я вважаю, мені здається»)
- 1.8. Співвідносити результати роботи і витрачені матеріали.
- 1.9. Вчити рефлексії.

1.5. Емотивний тип.

Емотивність по К. Леонгарду характеризується чутливістю і глибокими реакціями в області тонких емоцій. Їх хвилюють почуття, пов'язані з душею, гуманністю і чуйністю. Однак, емотивні особистості не впадають в такі крайнощі

в області емоцій як афективно-екзальтовані особистості, емоції їх розвиваються з меншою швидкістю. [9]

Це чутливі і вразливі люди, відрізняються глибиною переживань в області тонких емоцій в духовному житті людини. Цей тип споріднений екзальтованого, але прояви його не настільки бурхливі. Для них характерно емоційність, чутливість, тривожність, балакучість, боязкість, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражена риса - гуманність, співпереживання іншим людям або твариною, чуйність, сердечне співчуття чужим успіхам. Вони вразливі, слізливі, будь-які життєві події сприймають серйозніше, ніж інші люди. [13]

Емотивний віддасть перевагу спілкуванню у вузькому колі обраних, з якими встановлюють хороші контакти і розуміють їх з півслова. Самі вступають в конфлікти дуже рідко і грають в них пасивну роль. Образи таять в собі. Привабливі риси - доброта, співпереживання, загострене почуття обов'язку, старанність, дисциплінованість. Непривабливі риси - надмірна чутливість, плаксивість. [29]

Життєві враження, удачі і невдачі, а також образи емотиви переживають глибоко і сильно. Рідко провокують з'ясування відносин, вважаючи за краще носити все в собі. Так як занадто довго стримувати сильні емоції людині буває досить складно.

Підлітки гостро реагують на сцени з фільмів, де будь-кому загрожує небезпека, сцена насильства може викликати у них сильне потрясіння, яке довго не забудеться і може порушити сон. Рідко вступають у конфлікти, образи носять в собі, не "відображають" назовні. Їм властиво загострене почуття обов'язку, старанність. Дбайливо ставляться до природи, люблять вирощувати рослини, доглядати за тваринами.

Особлива чутливість природи веде до того, що душевні потрясіння роблять на таких людей болісно глибокий вплив і викликають реактивну депресію. Іноді, коли душевний розлад досягає патологічної ступеня, можливі спроби самогубства. Однак при цьому патологія розвивається дещо іншим шляхом, ніж при реактивних депресіях удістіміческіх або Циклотимической особистостей, у

яких ту чи іншу переживання як би «розгортає» закладену в людині від природи готовність до депресії. [11]

Це може статися і без особливо важких ударів долі; нерідко такий стан викликається лише випадковим приводом, що призводить в дію якийсь механізм. У емотивних же особистостей тяжкість депресії завжди відповідає тяжкості події, переживання. У них відсутня схильність до депресивних реакцій. Вони легко піддаються і радості, причому радість також захоплює їх глибше, ніж інших людей. Спостерігається лабільність емоційного рівня: нейтральний стан з однаковою легкістю може перейти і в радість, і в печаль. Однак в разі циклотими реакція за характером і за глибиною неміцно пов'язана з переживанням. Незначний успіх може привести таку людину в бурхливий захват, а дріб'язкова невдача - в глибоке депресивний стан. Як ми бачили, перебування в весело налаштованому суспільстві може нерідко викликати перше, а перебування з засмученими, нудними людьми - другий стан.

Емотивний тип акцентуації характеру відрізняється надчутливістю, глибоким і сильним переживанням емоцій. Даний тип подібний до екзальтованого, але його прояви не настільки бурхливі. Цей типаж характеризується високою емоційністю, схильністю до емпатії, чуйністю, вразливістю і Сердечна. Такі особистості рідко вступають в конфлікти, всі образи тримають всередині. Мають загострене почуття обов'язку. [3]

Прикладом такого типу акцентуації царівна Несміяна. Коли у неї поганий настрій - світ жорстокий і сумний. Як тільки настрої змінюється - життя розквітає і все навколо здається прекрасним.

Також хочеться зазначити князя Мишкіна з твору "Ідіот". Не треба маніпулювати цими людьми, адже саме емотиви з народження заточені на допомогу іншим людям. Його потрібно просто щиро попросити про допомогу, тому що саме вони мають серйозним почуттям емпатії.

Рекомендації для емотивної типу:

- 1.1. Вчити контролювати емоції.
- 1.2. Перемикаючи уваги на позитив і конкретні висновки.

- 1.3. Вчити приймати конструктивні рішення.
- 1.4. Промовляти почуття і емоції.
- 1.5. Батькам застосовувати техніку активного слухання.
- 1.6. Знайти місце для виходу емоцій (творчість, спорт).

1.6. Педантичний тип

Високі оцінки говорять про ригідність, інертності психічних процесів, про довгі переживання травмуючих подій. Характеризується ригідністю, інертністю психічних процесів, важкі на підйом, довгим переживанням травмуючих подій. Для педантичного типу характерна ригідність - неготовність до змін дій відповідно до нових ситуаційними вимогами. Травмуючі події педанти переживають дуже довго, оскільки не можуть їх витіснити з пам'яті, повертаючись до них знову і знову, копаючись в собі і намагаючись зрозуміти, а як же все-таки треба було вчинити. Нездатність витіснити сумніви і схильність до самоперевірки ведуть до нерішучості. [14]

Пунктуальний, акуратний, особливу увагу приділяє чистоті і порядку, скрупульозний, добросовісний, схильний жорстко слідувати плану, у виконанні дій неквапливий, сидючий, орієнтований на високу якість роботи і особливу акуратність, схильний до частих самоперевірки, сумнівам у правильності виконаної роботи, бурчання, формалізму. З полюванням поступається лідерство іншим людям.

У конфлікти вступає рідко, виступаючи радше пасивною, ніж активною стороною. Водночас дуже сильно реагує на будь-який прояв порушення порядку.

Педанти зволікають з ухваленням рішення, затягуючи стадію попереднього обдумування. Перш ніж виконати якусь дію, вони хочуть переконатися, що це найоптимальніший спосіб вирішення проблеми. Педанти серйозно підходять до всіх питань - як до робітників, так і до побутових, - ніж часто доводять оточуючих до сказу. Часом їх серйозність, скрупульозність і педантичність сприймається як банальне занудство. Такі особистості дуже

посидючіші і, як правило, доводять все розпочате до кінця, а переважно - до ідеального кінця. [7]

К. Леонгард, обертає увагу на те, що цей тип виділяється надмірним формалізмом у який проявляється у службовому завязтті, бурчанням і занудливістю як на роботі, так і в побуті. В спілкуванні люди цього типу привертають до себе рівним настроєм, серйозністю, надійністю в справах, сумлінністю та охайністю. [10]

Нетиповими для підліткового віку виявляється педантичний тип акцентуації. Це означає, що в цілому для підлітків не характерні ні депресія, песимізм, апатія (дістімний тип), ні «застрявання» на якійсь зверхцінній ідеї, принциповість чи розвинене почуття обов'язку (нестійкий, застревающий тип). Якщо розглядати подібну акцентуацію ми будемо говорити про змішаний тип (тревожно-педантичний). [29]

Підлітки, що належать до цього типу, є нерішучими, схильними до роздумів, самоаналізу, тривожної підозрливості. У них легко виникають нав'язливі страхи, думки і уявлення. Нерішучість в роздумах і діях тривожно-педантичною дитини взаємопов'язані. Необхідність самостійного вибору може спровокувати тривалі і нестерпні їх коливання. Нерішучість часто викликає гіперкомпенсації, формами якої можуть бути раптова самовпевненість, безапеляційність в судженнях, поспішні дії в ситуаціях, що вимагають розсудливості та обережності.

Невдачі, які трапляються в результаті таких дій, тільки посилюють нерішучість і сумніви.

Приклад з літератури - князь Болконский-старший. Типовий педант і зануда. Такі люди серйозні і надійні, але їх уїдливість і зацикленість на деталях іноді виглядають досить непривабливо.

Педант інтелектуальний, але вірить в прикмети і ритуали. Трохи авантюрний, за складом характеру, чесний і не заздрисний. У дорослих представників цього типу акцентуації збільшується почуття відповідальності, пунктуальність. Намагається виконувати закон і не потрапляти в міліцію. [13]

Основні рекомендації для педантичного типу:

- 1.1. Вчити організовувати працю, планувати діяльність.
- 1.2. Розвивати креативність.
- 1.3. Батькам, вчителям не вторгатися в особистий простір дитини.

1.7. Тривожно-боязкий тип

Головною особливістю даного типу є підвищена тривожність, хвилювання за свою долю і долю близьких, занепокоєння з приводу можливих невдач. Такі люди відрізняються боязкістю, невпевненістю в собі, присутній компонент покірності, приниженості. Можлива сверхкомпенсація у вигляді самовпевненого або навіть зухвалого поведінки, проте неприродність відразу кидається в очі. Ці люди не можуть відстоювати свої права, особливо якщо їх противник енергійний і наполегливий. Люди, що володіють тривожним типом, постійно відчуваючи настороженість перед зовнішніми обставинами, стають невпевненими у своїх силах, недооцінюють свої здібності, лякаються відповідальності. [8,14].

Основна риса у підлітків з цією акцентуацією схильність до негативних емоцій, страхів, підвищена боязкість, високий рівень тривожності. Для такої особи характерна підвищена вразливість, загострене почуття неповноцінності, нерішучість, схильність до постійних сумнівів і тривалих міркувань. Підвищена чуттєвість; афект може розряджатися аутоагресією. Гострі афективні реакції розглядаються як інтрапунітивні та імпунітивні. Сенситивному типу притаманне негативне відношення до алкоголю. [29]

Зазвичай така людина найяскравіше проявляє акцентуації свого характеру в дитинстві - наприклад, дитина боїться засипати один, боїться тварин або інших людей, в тому числі своїх однолітків. Представники тривожно-боязкого типу вчаться приховувати страхи: зовні їх тривожність може явно в очі не кидатися. Особливості свого темпераменту вони проявляють в тому, що виявляються нездатними в суперечці відстоювати свою точку зору, надмірно соромливі перед начальством. Мовчазно можуть погодитися з несправедливим ходом подій в тій чи іншій ситуації.

Представники тривожно-боязкого типу обов'язкові і старанні, їх відрізняє висока відповідальність, самокритичність, в спілкуванні вони доброзичливі. Для них характерні безсилля перед зовнішніми факторами, невисока стійкість до стресів. Вони невпевнено себе почувають на іспиті, в ході публічних виступів, ніколи не стають ініціаторами конфліктів (принаймні свідомо), намагаються «не висовуватися». Як правило, вони не можуть похвалитися великим колом друзів, однак відносини з наявними у них досить міцні.

Зросла людина вміє приховувати і контролювати страх і паніку, але проблеми, викликані ними, так і залишаються невирішеними. Порушується процес соціалізації, адаптації, скорочується соціальна активність. Тривожні особистості не вміють говорити «ні», відстоювати свою точку зору, сперечатися, в спілкуванні зі старшими за віком і соціальним станом людьми розмовляють скромно, тихо, боятися дивитися в очі співрозмовнику, можуть почати заїкатися. Вони надзвичайно вразливі. Низький поріг стресостійкості заважає їм як в особистому, такі в професійній сфері. [7,15]

Типовим приклад акцентуації Катерина Іванівна Мармеладова «Злочин і покарання», Франц Моор Шиллер «Розбійники».

Відрізняються боязкістю, лякливістю, моторною незграбністю, схильністю до міркувань, "інтелектуальним" історіям. Іноді виникають фобії; страх незнайомих людей, нових предметів, темряви, страх залишитися за закритими дверима і т.д.

Рекомендації для тривожно-боязкого типу:

- 1.1. Підтримувати в ситуаціях відповідальності.
- 1.2. Підтримувати позитивну самооцінку.
- 1.3. Вчити висловлювати свої почуття і думки.
- 1.4. При групі частіше звертатися по імені.
- 1.5. Тілесні контакти (для батьків).
- 1.6. Уникати порівняння з іншими (боїться опинитися гірше).
- 1.7. При першій можливості давати зрозуміти, що ви вірите в його сили.
- 1.8. Батькам постійно завіряти у своїй любові, незалежно від результатів.

1.9. Виключити протиріччя в покарання і вимогах.

1.10. Надання допомоги та підтримки при відповіді біля дошки перед класом (слова напуття: ти зможеш, заспокойся).

1.11. Уникати прилюдних покарань і зауваж

1.12. Цікавитися особистими досягненнями.

1.8. Циклотимічний тип.

Циклотимічний (Т) тип, об'єднуючи вади дистимічного і тривожно-боязкого, схильний до зміни високого тону пригніченим станом. У разі патологічного розвитку особистості у нього виявляється маніакально-депресивний психоз.

Циклоїдний або циклотімний тип відрізняються хвилеподібною зміною настрою і поведінки. Радісна подія пробуджує у них спрагу діяльності, народжує яскраві емоції, породжує балакучість. Щось сумне призводить до смутку і пригніченості, до уповільнення реакції і загальмованості, до млявості і безініціативності. Словом, вони перетворюються з гіпертіма в гіпотімію і назад. Порушення і гальмування змінюються багаторазово, або хвилями певної частоти (поки є енергія вони гіпертіми, коли енергії стає менше - гіпотімію), або реакцією на якісь зовнішні події.

Коливання між цими двома протилежними станами здатні сильно змінювати особу представника циклоїдного типу: в стані підйому такі люди тягнуться до компаній, шукають спілкування, вважають себе на коні, їх самооцінка, як правило, висока. У стані пригніченості, навпаки, прагнуть усамітнитися, схили недооцінювати себе і свої досягнення. Працюють і навчаються циклоїди нерівно - за настроєм і натхнення. [3,5]

Афективно-лабільні, або, циклотимічні особистості - це люди, для яких характерна зміна гіпертимних та дистимічних станів. На передній план виступає то один, то інший з цих двох полюсів, іноді без всяких видимих зовнішніх мотивів, а іноді в зв'язку з тими чи іншими конкретними подіями. Цікаво, що

радісні події викликають у таких людей не тільки радісні емоції, але також супроводжуються загальною спрагою діяльності, підвищеної балакучістю, скачкою ідей. [15]

Циклоїдний тип акцентуації характеру у підлітків найчастіше спостерігається в старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці. Його особливістю є періодичне (від декількох тижнів до декількох місяців) коливання настрою і тону. В період підйому настрою циклоїдним дітям властиві ознаки гіпертимного типу. Під час спаду настрою різко знижується контактність, підлітки стають мовчазними, песимістичними.

Самооцінка характеру у циклоїдів формується поступово, у міру того, як накопичується досвід «хороших» і «поганих» періодів. У підлітка такого досвіду ще може не бути і тому самооцінка може виявитися недосконалою.

Підлітки з такою акцентуацією характеру надто вразливі до кардинального руйнування життєвого стереотипу (зміни місця проживання и навчання, втрата друзів). Серйозні невдачі та дорікання оточуючих можуть поглибити їх депресивний стан або викликати гострі афективні реакції з можливістю спроби суїциду. Оптимальною позицією близьких та педагогів відносно підлітка, який перебуває в депресивно стані, є ненав'язлива турбота й увага (категорично протипоказані запитання типу: "Чому в тебе поганий настрій?"). В цей період необхідно, наскільки можливо, знизити вимоги до підлітка, Забезпечити теплі стосунки із значущою для нього людиною (батьками, друзями). У циклоїдних підлітків є свої місця «найменшого опору». Вони різні в субдепресивній фазі і в період підйому. В останньому випадку виступають ті ж слабкі місця, що при гіпертимному типі: непереносимість самотності, одноманітною і розміреного життя, копіткої праці, нерозбірливості у знайомствах і т. Д. У субдепресивній фазі ахілесовою п'ятою стає корінна ломка життєвого стереотипу. [2,8]

Циклоїдна акцентуація, лише зрідка потрапляє під нагляд психіатра (зазвичай це випадки суїцидних спроб). Однак у здорових підлітків її вдається виявити в 2-5% причому з них половина може бути віднесена до типових, а інша половина – до лабільним циклоїдам. В післяпідлітковому віці (18-19 років)

відсоток циклоїдов значно зростає, а відсоток гіпертимів зменшується. Мабуть, в силу якихось ендогених закономірностей гіпертимний тип може трансформуватися в циклоїдний - на тлі постійної до цього гіпертимності з'являються короткі субдепресивні фази. [6]

У спілкуванні, якщо збирається веселе товариство, то афективно-лабільні особистості можуть опинитися в центрі уваги, бути «заводієм», втішають всіх присутніх. У серйозному, строгому оточенні вони можуть виявитися самими замкнутими та мовчазними. Позитивні риси циклотимічного типу: нестандартне ставлення до світу, поєднання серйозності і романтичності, нормативність, обов'язковість, відповідальність, не схильні до кримінального та делінквентної поведінки. Негативні риси: заглибленість у свій внутрішній світ, суб'єктивність оцінок. Позитивні (сприятливі для циклотимічного типу) ситуації: індивідуальний темп праці, самотній спосіб життя. Негативні (несприятливі) ситуації: ситуації позбавлення звичної обстановки, ломка життєвого стереотипу, робота за завданням і в термін, необхідність в широкому спілкуванні з людьми за умовами праці. [6,7]

Представником цього типу є Дон Кіхот Сервантеса, «Аліса в країні чудес», Сантьяго «Алхімік» – персонажі з періодами підвищеної і зниженою активності, які супроводжуються відповідними змінами настрою і поглядом на те, що відбувається - в період активності персонаж оптимістичний і радісний, в період пасивності - сумний.

Рекомендації для циклоїдного типу:

- 1.1. Організація праці. Планування діяльності.
- 1.2. Найчастіше перебувати на повітрі.
- 1.3. Чергувати активний відпочинок з пасивним.
- 1.4. Чергування видів діяльності.
- 1.5. Вчити конструктивного прийняття рішень. Які висновки ти для себе зробив. Що ти зробиш далі?
- 1.6. Не реагувати на подразнення.
- 1.7. Привчати висловлювати свої думки і почуття.

1.9. Демонстративний тип.

Демонстративна акцентуація характеризується підвищеним рівнем потреби у соціальній увазі, прагненням до лідерства, прагненням влади та соціального визнання, розвитком комунікативних здібностей та вмінь. Демонстративні особи відзначаються здатністю активно пристосовуватись до соціальних ситуацій, різноманітністю комунікативних навичок, що дозволяють їм легко переходити від однієї манери спілкування до іншої. У конфліктах виступають активною стороною, систематично самі провокують конфлікти, володіють складними стратегіями активного захисту. [7]

Привабливі риси: артистичність, манера спілкуватись, демонструючи розуміння партнерів, здатність захоплювати співрозмовників, неординарність мислення та вчинків. Відразливі риси: лицемірство, егоцентричність, демонстрація своїх переваг (хвастощі), бажання перекласти найважливіші обтяжливі обов'язки на інших, а самому уникнути напруження та ухилитись від роботи. [15]

Холодність демонстративної людини може бути напружена болем невизнаності від неуваги людей до своєї особи, заздрісність, егоїстичністю. Дуже багато необізнані люди вірять в душевні складні багатства демонстративних (істериків), в глибину їх захоплень не тільки тоді, коли ці демонстративні - актори на сцені, а й у повсякденному житті, коли вони, наприклад, за відомим висловом аутистично-уїдливого до істерик Ясперса, мимоволі прагнуть переживати більше, ніж здатні пережити. Це, звичайно ж, є прояв духовної незрілості (інфантилізму - вічного дитинства), як і багато іншого в таку людину.

Важко, також, говорити про світовідчутті демонстративних, оскільки воно засновано на самонавіюванні, здатності вірити в те, у що хочеться вірити, воно декоративно (від містики до вульгарного матеріалізму), відповідно до можливістю захопити, здивувати або навіть розлютити глядачів, читачів, якими для таку людину стають, по суті, всі навколишні його люди і навіть він сам.

Взагалі про світовідчутті тут можна говорити так само умовно, залежно від обставин, як і про світовідчуття дітей. Як і діти, демонстративні (істерики), за

деякими винятками, є народні казкарі, язичники, нездатні до складних духовно-абстрактним уявленням-переживань Б-га, до складного філософського ідеалізму. [30]

Підліткам, в яких переважають ознаки цього типу, притаманні егоцентризм, безмірне прагнення уваги і співчуття до себе, їх ставлення до навчання залежить від того, наскільки воно сприяє задоволенню їх в головній потребі - домогтися визнання, виділитися серед учнів. За розвинутого інтелекту рівень успішності таких дітей переважно середній, а ставлення до предметів вибіркове. Вище за них успішність предметів, які викладають вчителі, які зуміли налагодити хороші відносини з ними, і навпаки. Свої невдачі в навчанні демонстративні підлітки виправдовують впливом зовнішньої середовища. [21]

У молодості багато з демонстративних дивують, особливо однолітків, жвавістю думки, почуття, багатою пам'яттю, кмітливістю. У юнакові важко буває углядіти на цьому наліт істеричній театральності, відсутність справжньої, поглибленої самотності. Від них багато чого чекають в зрілості, а триває все та ж юнацька жвавість-театральність-примхливість, поєднана зазвичай з досить високим, «довічним» «юнацьким» сексуальним потягом, що спонукає до бурхливого сексуального різноманітності з подальшими життєвими неприємностями.

Педагоги часто стикаються з такою проблемою, як демонстративність в поведінці підлітків, коли дитина будь-що-будь, хоче звернути на себе увагу і використовує для цього будь-які засоби: брехня, придуркуватих, грубість тощо. Такі діти, як правило, егоїстичні, некритичні по відношенню до себе, їх переживання поверхневі. Подібна поведінка - не захист, а спосіб завоювання простору, самоствердження, пов'язаний з бажанням підкорити собі оточуючих.

У такій ситуації педагог повинен направити свої зусилля на формування усвідомлення того, що найнадійнішим способом привернути до себе увагу інших, їх поваги є соціально цінна, корисна діяльність, треба допомогти підлітку включитися в цю діяльність. Нею може бути участь в класних і громадських шкільних заходах, в роботі драматичного, спортивного гуртків, конкурсах і т.п .

Це можуть бути різні класні і загальношкільні заходи, виставки, конкурси, волонтерський рух та інші справи, де демонстративні підлітки отримають можливість діяти, використовуючи свої, часто неабиякі, задатки до акторського виконавській і літературної творчості. Це дозволить відчувати значимість своїх зусиль і вмінь, привернути увагу до себе здійсненням кожної справи. [18]

Демонстративний тип характеризується прагненням бути на виду, спрагою уваги до своєї персони, бажанням чути похвали на свою адресу. Демонстративний тип акцентуації по Леонгарду йому властиві висока пристосованість до людей і емоційна лабільність (рухливість). З неприємних рис назвемо їх мінливість: сьогодні вони можуть бути згодні з вами, а завтра - з вашим опонентом, причому обидва рази абсолютно щиро.

Як правило, такі люди здатні захопити оточуючих неординарністю мислення і своїх вчинків, проте можуть відштовхнути тим, що роблять акцент тільки на себе, а також тим, що в їх слова довіряти часом дуже складно.

Прикладом демонстративного типу є Джей Гетсбі Френсіса Фіцджеральда. Завжди намагається виділитися, хвалькуватий, самозакоханий. Уникає небезпеки. Прагне бути в центрі уваги. Створює яскраву картину світу.

Таким чином, особливість демонстративної поведінки - величезна, ненасичена спрага уваги до себе і егоцентризм. Причому, не обов'язково увага повинна бути позитивним, головне - не залишитися в тіні. Підлітки неодмінно хочуть домогтися якихось успіхів і бути на виду. Необхідно усвідомити: демонстративний підліток, що не розвинув у себе жодного з цікавих, корисних, престижних умінь, найчастіше стає в майбутньому важким в спілкуванні істероїдом, скиглієм, симулянтом, мізантропом.

Рекомендації для демонстративного типу:

- 1.2. Впровадження творчих завдань. Презентації.
- 1.3. Уникати прилюдних зауважень і покарань (схильність до малювання і позерства).
- 1.4. Не принижувати. Ущемлене самолюбство викликає афективну реакцію.

1.5. По можливості, не реагувати на витівки. Прагне до уваги будь-яким способом.

1.6. При афективних реакціях можна ізолювати. Краще покарання-ігнорування.

1.7. З'ясування відносин наодинці. Працює на публіку.

1.8. Не реагувати на провокаційні витівки.

1.9. Використовувати тактильні дотику.

1.10. Моментальний характер заохочень і покарань.

1.11. Переключити увагу з однієї діяльності на іншу.

1.10 Дистимічний тип.

Представники цього типу вважають за краще вести досить замкнутий спосіб життя, цураються великих компаній, друзів у них небагато, але наявні перевірені. Дистимія можуть розкритися тільки в цьому вузькому колі людей, яким довіряють. Люди гипотимного типу відчують яскраво виражену потребу в співчутті і розумінні, дружбу і кохання. Їм необхідні підтримка з боку близьких і позитивна оцінка їх вчинків.

Людина з акцентуацією дистимного, або гипотимного типу особистості по Леонгарду здається зайво серйозною, у неї часто буває пригнічений настрій. Практично всі вони бачать якщо і не в чорному, то в темно-сірому кольорі. Відповідно, безрадісні почуття і очікування проблем з усіх боків обмежують активність тих, у кого домінує дана акцентуація характеру. [13]

Дистимічна особистість є протилежністю гіпертима. Дистиміки зазвичай сконцентровані на похмурих, сумних сторонах життя. Це проявляється у всьому: і в поведінці, і в спілкуванні, і в особливостях сприйняття життя, подій і інших людей (соціально-перцептивні особливості). Зазвичай ці люди по натурі серйозні. Активність, а тим більше гіперактивність їм абсолютно не властиві.

Таких людей називають меланхоліками. Всі негаразди приймають близько до серця, зациклюються на невдачах та помилках. Через свою надмірну серйозність та відповідальність нерідко звинувачують себе в подіях, які від них не залежать, важко сприймають критику, живуть у постійному передчутті лиха. В дитинстві такі люди відрізняються сором'язливістю та нерішучістю, їх важко помітити в дитячому колективі, здебільшого вони тримаються осторонь. [14]

В стресових ситуаціях легко впадають в стан дезадаптації, схильні до розвитку депресії.

Дистимічна особистість можна впізнати за зовнішнім виглядом: у всіх її рухах, міміці, позі видно якась загальмованість, повільність; розслаблена постава, скупі, мляві жести, повільна хода, опущені куточки рота і очей.

Акцентуації дистимічний типу проявляються вже в дитинстві: такі діти виділяються своєю задумою, повільністю, боязкістю, плаксивістю і примхливістю. Так само проявляють вони себе і в кризові періоди, в підлітковому віці. Наприклад, у абсолютно нормального підлітка починають проявлятися дистимічні риси: посилюється внутрішнє відчуття провини, неповноцінності, з'являються думки про безглуздість існування, туга, безпричинний смуток, песимізм, не властивий цього віку. Пізніше ці риси то посилюються, то послаблюються, переслідуючи особистість протягом усього життя, до старості. Якщо подивитися на дистиміка з точки зору Гіпократової класифікації, то можна відзначити, що частіше за все дистимічний акцентуація дистимічний типу виникає у осіб меланхолійного темпераменту. [13]

При правильному виборі професії дистимічний особистості добиваються великих успіхів в тих областях професійної діяльності, де не потрібно швидкості, енергійності, постійного спілкування, прийняття відповідальних рішень. Серед них можуть бути люди творчих професій - письменники, художники, композитори, а також програмісти, перекладачі, вчені, архітектори.

Відрізнити субдепресивні риси характеру (які є варіантом норми) від дистимічної акцентуації та депресії можна за допомогою психометричних шкал

(наприклад, MMPI, FPI), перцептивних тестових методик (малюнок людини, тест Роршаха, тест тематичної аперцепції тощо) а також на основі даних анамнезу.

Особливості спілкування і поведінки: погано йдуть на контакт, небагатослівні, мовчазні. Не люблять гучні товариства, уникають близьких стосунків з колегами по роботі. У конфлікти вступають рідко, частіше є в них пасивною стороною. Цінують тих, хто дружить з ними і схильні їм підпорядковуватися. Ведуть замкнутий спосіб життя. [13,14]

Суттєвими ознаками таких підлітків є замкнутість, відстороненість від навколишнього світу, нездатність або небажання встановлювати контакти з людьми, знижена потреба в спілкуванні. У підлітків з такою акцентуацією часто поєднуються суперечливі риси особистості і поведінки: холодність і надмірна чутливість, впертість і податливість, настороженість і легковірність, апатична бездіяльність і наполеглива цілеспрямованість, надмірна прихильність і невмотивована антипатія, раціональні судження і нелогічні вчинки, багатство внутрішнього світу і обмеженість його зовнішніх проявів. [7,13]

Прикладом цієї акцентуації є П'єро з «Пригод Буратіно». Його життя безрадісне, настрій постійно пригнічений, сон порушений, ставлення до всіх подій песимістичний.

Рекомендації для дистимічного типу:

- 1.1 Зміна видів діяльності. Перерви в роботі.
- 1.2. Рівномірний розподіл навантаження (ККД і настроїв залежить від перевтоми).
- 1.3. Вчити приймати конструктивні рішення.
- 1.4. Відзначати особисті досягнення. Можна ввести «Домашнє портфоліо».
- 1.5. Вчити відпочивати і розслаблятися. Чергування активного відпочинку і пасивного.
- 1.6. Вчити висловлювати свої думки і почуття вголос (для батьків). «Як ти провів день, розкажи».
- 1.7. Вчити контролювати емоції, переводити їх в інше русло. Найчастіше розмовляти з дитиною, застосовувати відкриті питання, зайняти творчістю.

1.11 Неврівноважений тип

Людина, що відноситься до збудливого(неврівноваженого) типа акцентуації особистості, відрізняється підвищеною імпульсивністю, погано контролює свої бажання і спонукання, часто йде у них на поводу. Коли людина такого типу знаходиться в стані емоційного збудження (а входить вона в нього досить легко), їм складно управляти, та й сам собою він теж керує в недостатній мірі. [2]

Для подібних людей навчання і робота не здаються привабливими, працюють вони тільки в режимі «остільки оскільки», багато в чому через те що це заважає задовольняти поточні бажання. До майбутнього представники збудливого типу байдужі і довготривалі завдання перед собою зазвичай не ставлять. Про людину даного типу можна сказати, що він повністю живе сьогоднішнім.

Особистості з цією акцентуацією важливо задовольнити нагальні потреби, бажання, інстинктивні пориви. Оскільки висока імпульсивність подібних особистостей гаситься складно, вони бувають досить дратівливими, нетерпимими до інших. Під час збудження не думають про наслідки того, що вони роблять. До критики ставляться скоріше негативно і часто її просто не приймають. [3]

Підлітки цього типу акцентуації характеру часто мають погані настрої, вони здебільшого є похмурими, роздратованими, озлобленими, навіть агресивними. Їхня інтелектуальна сфера, як правило, інертна (невправна, млява). Занижена мотивація до навчальної діяльності часто поєднується в них з досить високими претензіями до оцінок. Вони можуть виборювати високі оцінки найрізноманітнішими способами: підлещуванням до вчителя чи, навпаки, конфліктами з ним. За таких умов педагог повинен надавати їм змогу заслужено отримувати високі оцінки (реалізуючи принцип диференціації та індивідуалізації в навчанні), водночас доброзичливо аргументувати поставлену оцінку, яка не відповідає їхнім очікуванням та уявленням. [3,13]

Дуже важливо не провокувати конфлікти, враховуючи легку емоційну заражуваність збудливих підлітків. Однак, зберігаючи доброзичливий тон у спілкуванні, необхідно постійно спостерігати за їхньою поведінкою на уроках,

перервах і в позаурочній діяльності. Доброзичлива, послідовна, тактовна взаємодія педагога з такими підлітками повинна поєднуватися із захистом однокласників від їх тиранії, оскільки вони здебільшого прагнуть бути лідерами у класі, вдаючись до прямого тиску на ровесників.

В стані емоційного збудження представники типу часто провокують конфлікти і схильні до бурхливого з'ясування стосунків або, навпаки, до демонстративного мовчання або навіть відходу з приміщення, в колективі такі люди часто не приживаються, що також не додає роботі чи навчанні привабливості в їхніх очах. Також зауважимо, що деякі особистості збудливого типу не обмежуються тільки словами і підкріплюють свою думку кулаками, ламанням предметів або, скажімо, ляскання по столу[13]

У міру зростання гніву особистості з підвищеною збудливістю від слів зазвичай переходять до справ, тобто до рукоприкладства. Буває, що рукоприкладство у збудливих особистостей випереджає слова, так як такі люди взагалі не дуже схильні обмінюватися думками, якщо не брати до уваги добірних лайок. Адже обмін думками рівнозначний обміну думками, а рівень мислення таких людей досить низький. Так вони і не відчують потреби в поясненні - адже причина гніву і так зрозуміла.

Дуже небезпечне становище, коли людина збудливого типу потрапляє в ситуації, в яких не може силовим і імпульсивним варіантом вирішити проблему. Тоді під удар часто потрапляє власний організм, викликаючи аутоімунні захворювання. Одними з таких сценаріїв буває ревматоїдний артрит, аутоімунний тиреоїдит (захворювання щитовидної залози).

У збудливих особистостей також констатується сповільненість розумових процесів. [22,23]

Ставлячи найпростіші питання, доводиться подовгу чекати відповіді. Якщо ж надати такій людині можливість говорити, не перебиваючи його, то сповільненість проявляється в надмірній докладності. Ваговитість мислення, ускладнює і внутрішнє перемикавання психіки, може проявитися і в педантичності. Більш-менш чітко виявлені ознаки збудливою особистості можуть кілька

згладжуватися наявністю природного розуму, проте не настільки, щоб зняти рушійну силу інстинкту.

При фізіогномичному спостереженні за жестами людей з збудливим типом акцентуації характеру, варто відзначити, що по уповільненню їх рухів, можна визначити запуск гальмування свого гніву. Жести становляться більш повільними, людина починає повільно говорити, повільно бере чашку або склянку. У цей момент варто бути дуже обережним в наступних діях, так як греблю може скоро прорвати. І в цей момент краще поруч не знаходиться.

Якщо говорити про способи корекції поведінки, з раннього віку, з цим типом акцентуації характеру є апеляція до їхньої свідомості та самосвідомості, аналіз і оцінка поведінки під час індивідуальних бесід. Дуже важливо, щоб учень сам брав активну участь у бесіді, вчився розповідати про свої відчуття, переживання, проблеми. Педагог повинен попереджувати агресивні реакції збудливого підлітка довірливою інтонацією, ласкавим дотиком, легким гумором. Будь-який вплив педагога не повинен зачіпати гідності дитини. [21]

Прикладом цієї акцентуації (неврівноважений тип, збудливий) - кіт Матроскін. На його думку - відмінно знає життя і любить повчати оточуючих, причому часто виявляється прав. Діяльний, але в рамках розумного. Вкрай цінує власну думку і засуджує в оточуючих думки, що відрізняються від його. Хороший власник. Ще один характерний представник цього типу - Вінні-Пух. Оптимістичний, активний, все робить по своєму, несприйнятливий до критики. Навколо себе створює безлад, який відповідає його внутрішньому стану. При цьому може бути вельми талановитий.

З літературних героїв виділяємо Ноздрьова з твору Н. В Гоголя "Мертві душі".

Рекомендації для нерівноваженого типу:

1.1. Розвивати сталість захоплень.

1.2. Корекція емоційно-вольової сфери. Будинки, в школі можуть бути пам'ятки з правилами поведінки, статутом і т. Д.

1.3. Переклад несприятливих емоцій в позитивне русло: творчість, спорт, «листи гніву».

1.4. Розвиток самоконтролю. (Пряме нагадування, шлях непрямого навіювання, приклад близьких)

1.5. Розвиток рефлексії та адекватної самооцінки.

1.6. Місце для відпочинку вдома.

1.7. Організація і планування діяльності. Пам'ятки.

1.8. Строгий контроль з боку батьків.

1.9. Виділення досягнень у навчанні. Строгий контроль за процесом навчання. Батькам своєчасно відстежувати успіхи і проблеми дитини.

1.10. Установки на увагу на уроці.

1.12. Афективно-екзальтований тип.

Представникам афективно-екзальтованого, або просто екзальтованого, типу акцентуації властивий надзвичайно широкий діапазон емоційних станів, причому часто їх реакція на якийсь зовнішній подразник куди сильніше, ніж у інших типів.

Такі люди можуть легко прийти в справжній екстаз від радісного, але не найбільш визначної події, а навіть невелика печаль може привести їх у стан вселенської скорботи. Будь-які їхні емоції виражені яскраво, щиро. Внутрішня вразливість, радісні або сумні переживання, виражаються в тому числі і зовні - в словах, діях, які проявляються емоції. Однак мотивується екзальтація зазвичай тонкими внутрішніми мотивами. Людина такого типу, незалежно від статі, прагне розширити кількість своїх контактів і кількість пережитих емоцій. Багато людей цього типу до глибини душі люблять природу, спорт, мистецтво, справа, якою вони займаються. Серед них досить багато представників творчих професій. [13 22]

Оточуючих підкуповують умінням щиро радіти чужим успіхам, а також яскравим співпереживанням і співчуттям чужого горя. Але звідси йдуть і відразливі риси - зайва тривожність за інших і за себе, часто схильність до

панікерства. Деякі представники екзальтованого типу люблять робити з мухи слона. Також їм властива часта зміна настрою, деякі можуть проявляти конфліктність.

Екзальтованим властиво переживання почуття страху, причому страх наростає дуже різко. Зовні переживання страху проявляються в тремтіння, у деяких виступає холодний піт, може порушуватися ритм дихання.

Екзальтованість тісно пов'язана з високою емоційною збудливістю, з афективною проявом емоцій, причому ці прояви дуже артистичні, експресивні.

Практичний здоровий глузд таким натурам не властивий. Конфлікти з життям відбуваються у них саме через занадто хворий чутливості і нездатності подужати прозу життя. Такі конфлікти можуть привести іноді до психічних захворювань. Готовність до розпачу, у екзальтованих "ліриків" буває пов'язана з думками про самогубство.

Афективно-екзальтовані підлітки однаково легко приходять в захват від радісних подій і у відчай від сумних. Від «пристрасного тріумфування до смертельної туги», кажучи словами поета, у них один крок. Екзальтація в незначній мірі пов'язана з грубими егоїстичними стимулами, набагато частіше вона мотивується тонкими альтруїстичними спонуканнями. Прихильність до близьким і друзям, радість за них, за їх удачі можуть бути надзвичайно сильними. Спостерігаються захоплені пориви, не пов'язані з суто особистими відносинами. [13]

На професійно - поведінковому рівні афективно - екзальтовані особистості проявляють такі якості як: вразливість, надмірно висока емоційність, яка доходила до екзальтованості; тонкість (висока диференціювання) почуттів; альтруїстичних спонукань; прихильність; захопленість; жалісливість; співчуття; поривчастість; збудженість.

Найяскравіший літературний приклад — Катерина Іванівна Верхівцева «Брати Карамазови».

Поради для екзальтованого типу:

1.1 Вчити контролювати емоції. Перекладати емоційні прояви в позитивне русло. Знайти місце для виходу емоціям.

1.2. Забезпечення підтримки з боку батьків.

1.3. Формування позитивних емоцій.

1.4. Перемикання з негативних переживань на позитивні, з подальшим формуванням висновків і прийняття конструктивного рішення.

1.5. Формування дружелюбно-довірчих відносин. Думка близьких людей понад усе. Добре, якщо в ролі близької людини виступає вчитель, батько.

1.6. Піддаються впливу авторитетів.

1.7. Виділяти особисті досягнення.

1.8. Привчати працювати на результат.

Можна зробити висновок, що акцентуації характеру є варіантами психічної норми, хоча і з деякими відхиленнями від неї. Особливість акцентуацій полягає в тому, що акцентуовані або крайні варіанти окремих властивостей характеру психічно здорової людини, прикордонні з психопатіями, особливо яскраво проявляються тільки в певних, складних для суб'єкта обставин, що пред'являють підвищені вимоги до місця найменшого опору в характері даного типу.

Акцентуація характеру — це крайні варіанти норми як наслідок посилення його окремих рис. У процесі праці акцентуація може виявлятися в низькій стресостійкості підлітка до певних факторів, що призводить до емоційного напруження, неадекватної поведінки, але не є патологією.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АКЦЕНТУАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ

2.1 Особливості класифікації акцентуацій характеру по А.Е Личко

За дитячим психіатром професором А. Є. Личко акцентуації характеру мають схожість з психопатіями. Головна їхня відмінність від психопатій полягає у відсутності ознаки соціальної дезадаптації. Вони не є одним з факторів розвитку прикордонних станів. [13]

А.Е. Личко, розвиваючи підхід К. Леонгарда, давав таке визначення: «Акцентуації це варіанти норм, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, внаслідок чого можна знайти виборчу вразливість щодо певного роду психогенних дій при хорошій стійкості до інших.

На думку А. Е. Личко акцентуацію можна визначити як дисгармонійний розвиток характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену вразливість особистості щодо певного роду впливів і утрудняє її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях.

А.Е. Личко визначив напрямки динамічних зміни акцентуації, тим самим підтвердивши можливість розвитку характеру), віднісши до них перехід з явною форми в латентну (вікову компенсацію), перетворення акцентуації в «крайову психопатію» і трансформацію, що виражається в приєднання акцентуації близького змісту (наприклад, перетворення гіпертіма в циклоїда).[13,14]

За дослідженнями А.Е.Личко патохарактерологічні реакції, що виступають на тлі акцентуації, як правило, майже 80% з них з віком згладжуються, пом'якшуються і можна спостерігати задовільну соціальну адаптацію. Буде позитивний або негативний прогноз, залежить від ступеня і виду акцентуації - прихована вона або явна, а також від соціальних умов.

Явна акцентуація - ця ступінь відноситься до крайніх варіантів норми. Однак вираженість рис певного типу зазвичай не перешкоджає соціальної адаптації. Займане становище, як правило, відповідає здібностям і можливостям. З віком особливості характеру або залишаються досить вираженими, але компенсуються і заважають адаптації, або настільки згладжуються, що явна акцентуація переходить у приховану.[12]

Прихована акцентуація - ця ступінь відноситься не до крайніх, а до звичайних варіантів норми. У повсякденних, звичних умовах риси будь-якого типу характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. Навіть при тривалому спостереженні, при різнобічних контактах і детальному знайомстві важко буває скласти уявлення про певний тип. Однак, риси цього типу можуть несподівано і яскраво проявитися під впливом тих ситуацій і психічних травм, які адресовані до місця найменшого опору.

Розрізняють декілька видів щодо стійких змін:

- 1). Перехід явної акцентуації в приховану, коли з віком акцентуїзовані риси стираються або компенсуються, т. е. замінюються іншими і тільки під впливом деяких факторів, адресованих уразливому місцеві, риси цього типу вже прихованого, замаскованого, раптом проявляються несподівано, раптово в повній силі.
- 2). Формування на ґрунті акцентуацій психопатичних розвитків, роль відіграють середовища і це можна спостерігати як передхворобний стан, а іноді захворювання.
- 3). Трансформація видів акцентуацій характеру, приєднання до основного типу близьких, сумісних з цим типом інших акцентуацій.

Поєднання різних типів акцентуацій і психопатичних і невротичних тенденцій може призводити до різних наслідків. Поєднання різних типів акцентуацій і психотичних і невротичних тенденцій може призводити до різних наслідків. Наприклад, поєднання акцентуїзованих і психопатичних особистісних рис, в ту чи іншу людину не посилює акцентуацію або психопатію, навпаки воно веде до вирівнювання характеру, норми.[12,13]

Відмінності класифікації А.Е. Личко в тому, що досліджувалися діти підліткового віку. К. Леонгард досліджував старшу за віком групу піддослідних, і на пошук індивідуальних рис характеру різних людей, що заважають їх адаптації до нових життєвих умов, відносин з іншими людьми, і нерідко призводить до розвитку неврозу і психопатій. Тому в класифікації К.Леонгарда відсутні досить поширені в підлітковому віці нестійкий і конформний типи, а також астено-невротичний тип.

Дистимний в його класифікації відповідає конституційно-депресивному типу. А.Е. Личко визначив напрямки динамічного зміни акцентуації (тим самим підтвердивши можливість розвитку характеру), віднісши до них перехід з явною форми в латентну (вікову компенсацію), перетворення акцентуації в «крайову психопатію» і трансформацію, що виражається в приєднанні акцентуації близького змісту (наприклад, перетворення гіпертіма в циклоїда) [14].

Найбільш часто спостерігаються варіанти акцентуації характеру у підлітків:

1. Нестійкий тип. Мабуть, один з найбільш безтурботних типів ці люди зовсім не думають про майбутнє, не докладають зусиль для самореалізації, ведуть розгульне життя, ліниві. Будь-яка робота робиться величезними зусиллями. Вони пливуть за течією.

2. Конформний тип. Такі підлітки прагнуть бути такими, як усі. так вони пристосовуються до навколишнього життя. З них дуже рідко виходять лідери, так як вони прагнуть підкорятися будь-якому авторитету. заради власної вигоди, здатні зраджувати друзів, без докорів сумління.

3. Циклоїдний тип. Діти цього типу не люблять галасливі компанії, віддадуть перевагу посидіти вдома самі. Схильні до депресії, пригніченості. Дратівливі, кілька апатичні. Важко переживають будь-які труднощі, приймають все близько до серця, для них характерна зміна настрою з періодами в півмісяця

4. Астеноневротичний тип. Люди, схильні до капризів. Дуже швидко стомлюються, особливо від розумової роботи, необхідний довгий відпочинок. також дратівливі і недовірливі.

5. Сензитивний тип. Дуже чутливі люди, які беруть все близько до серця. До незнайомим людям ставляться обережно, дуже замкнуті, і тому не люблять великі галасливі компанії, виникають проблеми зі спілкуванням з однолітками. Однак, з близькими, добре знайомими людьми, ведуть себе невимушено і розслаблено. Цінують моральні якості, поважають і слухаються батьків. Зазвичай добре вчаться, так як проявляють неабияку ретельність в будь-якій роботі. Авторитетом у них користуються люди, старші за них. Добре розбираються в оточуючих, тому знаходять собі друзів на довгі роки.

6. Психастенічний тип. Підлітки цього типу відрізняються підвищеними інтелектуальними здібностями, однак їм заважає їх самовпевненість, а також необдуманість рішень. Вони схильні міркувати про світ навколо а також аналізу поведінки інших людей і самого себе.

7. Гіпертимний тип. Такі підлітки зазвичай гіперактивні. Вони дуже товариські, люблять бути в центрі уваги. Створюють багато шуму, в силу того, що нездатні всидіти на місці. Мають хорошими здібностями до навчання, проте брак уваги і посидючості погано позначаються на успішності. Захоплюються вони всім і відразу, для них важко закінчити розпочату справу. Складно налагоджуються стосунки з вчителями та батьками. Самовпевнені, прагнуть справити враження на інших, показати себе.

8. Лабільний тип. Люди з дуже мінливим настроєм. Вони можуть засмутитися і зануритися в зневіру через будь-який незначною дрібниці. Наприклад, через косого погляду або грубого слова. Реальність для них постійно змінюється, то все видається в райдужному світлі, то все стає похмурим і похмурим. Такі діти дуже потребують допомоги, батьки повинні звертати увагу на настрій своєї дитини, якщо що, втішити, потримати і відвернути, тоді дитина прийде в норму.

9. Шизоїд. Замкнені люди, які віддають перевагу побути одні. В спілкуванні з однолітками у них великі проблеми, так як вони проявляють байдужість до оточуючих, їх почуттів і переживань. Живуть в своїх фантазіях. Решта дітей, як правило, не прагнуть до спілкування з ними.

10. Епілептоїдний тип. Такі діти люблять вередувати, знущатися над батьками та оточуючими. Іноді знущаються над тваринами, з іншими дітьми поводяться як диктатори, деспоти. У компанії дітей встановлюють свої жорсткі правила, вимагають підпорядкування, тримаючи інших дітей в страху. за рахунок цього підвищують власну самооцінку, люблять владу, прагнуть догодити тим, хто стоїть вище.

11. Істероїдний тип. Личко вважає, що такі люди страждають егоїзмом, вони обожають бути в центрі уваги, постійно своїми витівками намагаються привернути увагу оточуючих. Вони люблять, коли їх хвалять. Якщо іншу дитину похвалили, вони можуть влаштувати істеріку. Часто стають головними заводієм в групі людей, проте через нестачі лідерських якостей рідко досягають успіху.

Найчастіше важкими підлітками називають тих хлопчиків і дівчаток, у яких акцентуація особистості проявляється по гіпертимному (збудливому) типу. Вони занадто рухливі, надемоційні, вперті й наполегливі, ірраціональні і суб'єктивні в своїх неадекватних претензії і нетерпимості до інших точок зору.

Можна зробити висновок, що відмінності класифікації А.Е Личко від К. Леонгарда в тому, що у в своїх роботах Личко досліджував підлітків, що допомогло йому простежити акцентуацію з іншого боку, побачити напрямки динамічного зміни акцентуації з віком людини.

Аналізуючи сказане вище, гіпертимно-нестійкий і гіпертимно-істероїдний типи є приєднанням нестійких або істероїдних рис до гіпертимной основі. Лабільно-істероїдний тип зазвичай буває наслідком нашарування і істероїдності на емоційну лабільність, а шизоїдно-нестійкий і епілептоїд-нестійкий - нестійкості на шизоїд або епілептоїдну основу. Останнє поєднання відрізняється підвищеною криміногенної небезпекою.

Важкими підлітками називають тих хлопчиків і дівчаток, у яких акцентуація особистості проявляється по гіпертимному (збудливим) типу. вони занадто рухливі, надемоційні, вперті й наполегливі, іраціональні і суб'єктивні у своїх неадекватних претензії і нетерпимості до інших точок зору.

2.2. Психологічна особливість інтернет залежності у підлітків з різними типами акцентуації

Актуальність дослідження психологічних факторів, які впливають на формування Інтернет-залежності серед молоді, визначається, по-перше, тим, що збільшується число молоді як користувачів Інтернету. По-друге, процеси соціального взаємодії в даний час настільки ускладнені, що це визначає актуальність аналізу проблем соціально-психологічної адаптації, а також невизначеності для особистості в суспільстві, яке стрімко розвивається. [36,37]. Термін «Інтернет-залежність» був введений в обіг в 1994 році І. Голдбергом. Він сформулював його як нав'язливий потяг вийти у всесвітню мережу і перебувати там якомога довше. також він провів порівняння між такими видами залежностей, як наркотична, алкогольна і залежність від азартних ігор.[32,35]

В період Інтернет-залежності, у підлітка відбувається справжня ізоляція і відчуження від оточуючих його людей. Більшою мірою молоді люди не можуть віддавати собі звіт в тому, що вони надмірно захопилися комп'ютерними іграми і розвагами. Головними ініціаторами, які звернулися за допомогою, зазвичай стають родичі, котрі помітили проблеми в навчанні. Значна частина молодих людей знаходиться в різноманітних чатах і форумах необмежений час, що, на думку самих підлітків, розвиває світогляд і розширює кругозір. [39]

Дослідження питань про схильність певних психотипів до Інтернет-залежності привели до певних висновків про те, що найчастіше ними можуть виявитися люди публічні, театральні, у яких можна спостерігати істероїдні риси характеру, яким зазвичай притаманні емоційне нерозуміння, духовна незрілість.[35]

Також у таких підлітків можна спостерігати прагнення до того, щоб здійснити свої плани на виховання особливих здібностей, які є, а, використовуючи всі можливі засоби для впливу на оточуючих, досягати високого положення серед оточуючих.

К. Янг виявив чотири симптоми Інтернет-залежності:

- 1) Бажання перевірити свою електронну пошту стає нав'язливим;
- 2) Очікування виходу в Інтернет переслідує постійно;
- 3) Схильність до роботи і постійний пошук інформації в мережі;
- 4) Навколишні постійно скаржаться на те, що людина занадто багато часу перебуває в мережі.[35]

Підлітки, які знаходяться в стані депресії, а також ті, у кого є проблеми з розумінням свого емоцій і оточуючими, мають тенденцію до Інтернет-залежності. У підлітків збалансований характер зустрічається вкрай рідко. У більшості окремі риси характеру надмірно посилені і з'являється виборча уразливість в одних ситуаціях і неймовірна стійкість в інших. Іншими словами, для людини, яка має певну акцентуацію характеру, буває психологічно важко переносити деякі ситуації реального життя. Вона відчуває розгубленість, невпевненість, мучиться сумнівами, втрачає працездатність, в той час як в інших ситуаціях вона навпроти, відчуває себе адекватно або навіть відчуває прилив сил і бадьорості. Інтернет в цій ситуації порятунок від внутрішнього, легкий відхід від емоційного болю і негативних думок.[35]

Досліджуючи дану проблему, ми прийшли до висновку, чим різкіше виражена індивідуальність в інтернеті, на особистих сторінках, яскравіше стають і властиві їй акцентуовані риси. Не дивно, що серед людей високо обдарованих, з багато розвиненою емоційним життям і легко збудливою фантазією кількість безперечних психопатів виявляється досить значним.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження показав, що комп'ютерна залежність є різновидом адиктивної поведінки. Залежна поведінка у підлітків характеризується патологічною пристрастю до проведення часу за комп'ютером. У цей момент у підлітка не тільки відкидається на останній план навчання, домашні обов'язки, спілкування з друзями, фізична активність, а й загальмовується робота його психіки.[35,38]

Найчастіше зовсім припиняється індивідуально-особистісний розвиток. Таким чином, підлітки йдуть від вирішення різних проблем у своєму житті.

Дослідження рівня Інтернет-залежності у підлітків проводилося за допомогою методики «Шкала Інтернет-залежності» С. Х. Чена.

Дослідження проводилось у 2021 році в Дніпровській гімназі № 2 серед учнів 8-9 класу.

Результати дослідження рівня особливості інтернет-залежності підлітків за методикою «Шкала Інтернет-залежності» С. Х. Чена занесені в таблицю [Додаток А].

Як видно з результатів дослідження, представлених у таблиці, високий рівень Інтернет-залежності виявлено у 5 школярів (24%) 8 класу, а також у 6 осіб (26%), учнів 9 класу. Даним школярам властива нездатність відволіктися навіть на короткий час від комп'ютерних ігор в Інтернеті, від прагнення до пошуку будь-якої (частіше неупорядкованої) інформації в Інтернеті або від проглядання повідомлень в соціальних мережах.

У них підвищений пристрась до віртуального спілкування і віртуальних знайомств: великі обсяги листування, постійна участь в чатах, веб-форумах, надмірність знайомих і друзів в мережі. Вони, як правило, досить зневажливо ставляться до власного здоров'я. Через постійного «просиджування» в Інтернеті відбувається різке зниження тривалості сну. Вони погано харчуються, так як постійно «забувають» про їжу; деякі часто вживають енергетичні напої або зловживають кавою.

Середній рівень інтернет-залежності, тобто помірна схильність, встановлений у 10 учнів 8 класу (47%) і 14 учнів 9 класу (61%). Даним школярам властиво прагнення проводити якомога більшу кількість часу в Інтернеті. Вони не можуть довго перебувати в режимі «Оффлайн». Переглядаючи повідомлення в соц. мережах, подовгу «зависають» в Інтернеті. У 6 семикласників (29%) і 3 восьмикласників (13%) виявлено низький рівень Інтернет-залежності. Дані підлітки вільно можуть обходитися без Інтернету і при цьому не відчувають потягу до нього.

В результаті дослідження було встановлено, що у 11 підлітків (25%) експериментальної групи було виявлено високий рівень Інтернет-залежності.

Середній рівень інтернет-залежності у тій же групі виявляється у 24 підлітків (55%). Низький рівень інтернет-залежності встановлений у 9 підлітків (20%).

Методика С. Х. Чена дозволяє з'ясувати основні прояви залежності у підлітків: наявність компульсивних симптомів (Com) і симптомів скасування (Wit), толерантність (Tol), присутність внутрішньоособистісних проблем і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (IH) і здатність керувати часом (TM). Крім шкальних оцінок існує два типи надшкальних критеріїв, а саме - інтегральних або ключових симптомів безпосередньо самої інтернет-залежності і критерії негативних наслідків використання інтернету.

Отримані в ході дослідження результати основних проявів залежності у підлітків за методикою С.Х. Чена занесені в таблицю [Додаток Б].

У процесі дослідження за допомогою методів математичної статистики, а саме непараметричного критерію U Манна-Уїтні, було встановлено, що в обох групах підлітків в рівній мірі виражені компульсивні симптоми ($U = 207,5$ $\rho \geq 0,05$), симптоми відміни ($U = 174,5$ $\rho \geq 0,05$), толерантності ($U = 216$ $\rho \geq 0,05$), внутрішньоособистісних проблем і проблем, пов'язаних зі здоров'ям ($U = 161,5$ $\rho \geq 0,05$), а також інтегральних симптомів інтернет-залежності ($U = 189,5$ $\rho \geq 0,05$)[40]

Виявлено, що підлітки 8-ого та 9-ого класів відрізняються за показниками «управління часом» ($U = 125,5$ $\rho \leq 0,01$). Учні 9 класу більшу кількість часу проводять в Інтернеті, в порівнянні з учнями 8 класу. При відвідуванні «Всесвітньої павутини» у підлітків втрачається відчуття часу. Вони не помічають, як довго знаходяться в мережі. Вони можуть зайти в інтернет всього на кілька хвилин у справі, а вийти через кілька годин.[34,38]

Також були виявлені відмінності між групами за критерієм негативних наслідків використання Інтернету ($U = 135,5$ $\rho \leq 0,01$). У підлітків 9 класу більшою мірою проявляються негативні наслідки Інтернет-залежності. До даних симптомів відноситься відчуття ейфорії в процесі перебування в мережі, а при неможливості виходу в Інтернету спостерігається зневіра і апатія.

Загальний рівень прояву Інтернет-залежності також відрізняється в

групах підлітків 8 і 9 класу ($U = 152$ $\rho \leq 0,05$). У підлітків 8 класу більш високий рівень прояву Інтернет-залежності.[35,38 40]

На підставі результатів дослідження Інтернет-залежності підлітків за методикою С.Х. Чена, підлітки 8 і 9 класу були розділені на дві групи:

1 група - підлітки з високим рівнем Інтернет-залежності. Загальна кількість: 11 осіб;

2 група - підлітки з низьким і середнім рівнем інтернет-залежність. Загальна кількість: 33 людини.[40]

Наступним важливим етапом дослідження було вивчення проявів акцентуацій характеру у підлітків 1 і 2 груп і пошук зв'язку певного акценту характеру з інтернет-адиктивною поведінкою. Теоретичний аналіз проблеми дослідження показав, що акцентуацію визначають як дисгармонійність розвитку характеру або вираженість окремих його рис. Акцентуованість особистості обумовлює її підвищену вразливість щодо певного роду впливів, ускладнюючи її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях. Акцентуація характеру при впливі несприятливих умов може привести до патологічних порушень і змін поведінки особистості, до психопатії.[13, 36]

Результати дослідження акцентуацій характеру підлітків 1 і 2 групи за методикою «Акцентуації характеру і темпераменту» Г. Шмішека К. Леонгарда (в адаптації Крук І.В.) занесені в таблицю:.[Додаток В]

У процесі дослідження було виявлено, що у Інтернет-залежних підлітків переважає демонстративний тип акцентуації характеру ($U = 115,5$ при $\rho \leq 0,05$). Іноді цей тип називають істероїдним. Підлітки з інтернетзалежності характеризуються легкістю встановлення контактів, прагненням до лідерства, жаданням влади і похвали. Вони демонструє високу пристосовність до людей. Разом з тим схильні до інтриг, при зовнішньої м'якості спілкування. Часто вони дратують оточуючих своєю самовпевненістю, високим рівнем домагань. Систематично самі провокують конфлікти, але при цьому активно захищаються. Товариські, артистичні, виявляють неординарність в спілкуванні і вчинках. Однак

їх негативні риси (егоїзм, лицемірство, хвастощі, ухилення від роботи) відштовхують багатьох.

Також виявлено переважання в групі Інтернет-залежних підлітків педантичного типу акцентуації характеру ($U = 119,5$ при $p \leq 0,05$). Такі підлітки рідко вступають конфлікти. У навчанні поводяться як бюрократи, пред'являють оточуючим багато формальних вимог. Разом з тим охоче поступаються лідерство іншим людям. Іноді переводять домашніх надмірними вимогами акуратності. Мають привабливі риси характеру, до яких можна віднести сумлінність, акуратність, серйозність, надійність у справах. До негативних рис належать - формалізм.

При Інтернет-залежності у підлітків більш високі показники збудливого типу акцентуації характеру ($U = 92,5$ при $p \leq 0,01$). Їм властива низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних й невербальних реакцій. Нерідко похмурі, схильні до лайки, конфліктів, в яких самі є активною й провокує стороною. У емоційно спокійному стані підлітки даного типу сумлінні, акуратні, люблять тварин. Однак в стані емоційного збудження дратівливі, запальні, погано контролюють свою поведінку.[34,38]

Підлітки з Інтернет-залежністю частіше, ніж їх однолітки мають екзальтований тип акцентуації характеру ($U = 109,0$ при $p \leq 0,05$). Таким підліткам властива висока контактність, балакучість. Вони часто сперечаються, але не доводять справу до відкритих конфліктів. В конфліктних ситуаціях бувають як активною, так і пасивною стороною.[35,37,38]

Разом з тим вони прив'язані і уважні до близьких людей і друзям. Позитивними рисами таких особистостей є альтруїстичними, співчутливі, емоційна чутливість і щирість прояви емоцій. У дитинстві не відрізняються від однолітків або виявляються схильність до невротичним реакціями. Головна риса в підлітковому віці - крайня лабільність настрою.[13]

Негативними рисами характеру є тривожність, залежність від миттєвого настрою.

З метою дослідження взаємних зв'язків між акцентуаціями характеру

та інтернет-залежністю результати, отримані за двома методиками дані були статистично оброблені за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена.

Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці [Додаток Г].

Позначення: Com - компульсивні симптоми; Wit - симптоми відміни; Tol - шкала толерантності; ІН - внутрішньоособистісні проблеми; ТМ-шкала управління часом; А-Sym - інтегральні симптоми інтернет-залежності; А-RP - критерій негативних наслідків використання інтернету; загальний CIAS рівень інтернет-залежності.

Статистична обробка результатів дослідження показала, наявність значущих кореляцій між демонстративною акцентуацією і симптомів скасування ($r = 0,357$ при $\rho \leq 0,05$), управління часом ($r = 0,355$ при $\rho \leq 0,05$), інтегральними симптомами безпосередньо самої Інтернет-залежності ($R = 0,316$ при $\rho \leq 0,05$) і загальним рівнем Інтернет залежності ($r = 0,298$ при $\rho \leq 0,05$).

При збудливому типі акцентуації характеру не спостерігається зв'язків з різними показниками Інтернет-залежності, але виявлений зв'язок із загальним рівнем Інтернет-залежності ($r = 0,395$ при $\rho \leq 0,01$).

Дистимна акцентуація характеру взаємопов'язана з толерантністю ($R = 0,327$ при $\rho \leq 0,05$), а також загальним рівнем Інтернет-залежності ($r = 0,308$ при $\rho \leq 0,05$).

Циклотимічний тип акцентуації характеру корелює з компульсивними симптомами ($r = 0,311$ при $\rho \leq 0,05$), управління часом ($r = 0,347$ при $\rho \leq 0,05$), інтегральними симптомами безпосередньо самої інтернет залежності ($r = 0,322$ при $\rho \leq 0,05$)

Екзальтований тип акцентуації характеру показав найбільшу кількість кореляційних зв'язків з компульсивними симптомами ($r = 0,365$ при $\rho \leq 0,05$), толерантністю ($r = 0,488$ при $\rho \leq 0,01$), внутрішньо-особистісних проблем і проблем, пов'язаних зі здоров'ям ($r = 0,444$ при $\rho \leq 0,01$), управління часом ($R = 0,417$ при $\rho \leq 0,01$), інтегральних симптомів безпосередній самої Інтернет-

залежності ($r = 0,470$ при $\rho \leq 0,01$), проблем пов'язаних з інтернетом ($r = 0,469$ при $\rho \leq 0,05$) і загальним рівнем інтернет-залежності ($r = 0,447$ при $\rho \leq 0,01$)

Можна зробити висновок, основувшись на результатах кореляційного аналізу, щодо Інтернет-залежності більш схильні підлітки з екзальтованим типом акцентуації характеру. Причинами вираженою агресії у даного типу може бути збудливий тип акцентуації. Такі підлітки важко формують структуру спілкування в мережі та житті, більше запальні і емоційні, залежні від думки оточуючих, і їх схвалення. Інтернет залежність пов'язана з агресією, що призводить даний тип акцентуації до ситуацій булінгу.

Підлітки з застрягаючим, демонстративним, педантичним типами акцентуації характеру теж схильні до виникнення інтернет-залежності, але менш по процентному співвідношенню.[33,34,35]

Менш схильні до виникнення даної адикції підлітки з збудливим і дистимним типами акцентуацій характеру. Підлітки з гіпертимною, тривожною і емотивною акцентуацією характеру в меншій мірі схильні до виникнення інтернет залежності.

2.3 Взаємозв'язок акцентуації і проявів агресивності у підлітковому віці

Агресивність - поведінка ворожого характеру, спрямоване на оточуючих людей. Агресія як будь-яка психічна активність має характеристики: спрямованість, форми прояву, інтенсивність. теорія, розкриває природу агресивності і агресивної поведінки, має 3 різні підходи, в яких відображаються знання і досвід вчених і психологічних шкіл різного часу.

Підлітковий вік кваліфікується як важкий вік у виховному відношенні, містить ряд загроз для повноцінного розвитку особистості. Дитині в пубертатний період розвитку, що відчуває на собі різкі фізичні і фізіологічні зміни, дуже нелегко підтримувати цілісність і сталість свого «Я», адекватно себе оцінювати і зберігати позитивні стосунки з оточуючими.[41]

Саме серед підлітків найбільше тих, що відносяться до «групи ризику». Дана проблема вимагає пильної уваги з боку професійних вихователів, психологів. Однак, категорія дітей, яка потрапляє під «групу ризику» дуже різноманітна. Якщо сприймати поняття «труднощі» і «ризик» як синонімічні, то до даної категорії неповнолітніх відносяться: недисципліновані, що відстають у навчанні, дітей з різного роду психічними і нервовими розладами, підлітків, які перебувають на обліку в комісіях у справах неповнолітніх, внутрішкільному обліку, а також дітей з малозабезпечених і соціально небезпечних сімей.

Був виявлений ряд індивідуально-психологічних властивостей у дітей в пубертатний період розвитку, акцентування яких збільшує ймовірність у них проявів агресивного характеру. Вчені представники персонологічних клініко-психологічних концепцій вважали, що діти в підлітковому віці з загостренням деяких індивідуальних рис, що представляється в англійській літературі як «Важкий темперамент», частіше залежні від оточуючих його умов і власних спонукань, і емоцій. На ряду з цим, вчені, які проводять дослідження, наполягають на тому, що вивчати потрібно не тільки конкретні індивідуальні характеристики, що зумовлюють схильність до агресивної поведінки, але більш ретельно аналізувати їх психологічну структуру.

За А. Лічко акцентуація характеру не є патологічним розладом особистості проте робить людину вразливою, якщо подразнюючий вплив направлено на «точку найменшого опору- locus morris resistencia».[14]

У науці представлений ряд характерних механізмів взаємодії особистості і умов при реалізації агресивних реакції для осіб з акцентуацією характеру. Представлено вплив фрустраційного фактора на прояв агресії. Оскільки людина з акцентуаціями характеру схильний до фрустрації виключно в особливих умовах, ряд представників когнітивно-мотиваційного підходу акцентували в своїх роботах увагу на способах співволодіння зі стресовими ситуаціями [41,44] Сучасні вчених-дослідників стверджують, що зростаюча схильність до агресивності серед неповнолітніх породжена збільшенням кількості людей, готових мстити тим, хто вступив з ними, як їм здається, несправедливо.[40]

Проблемі агресивної поведінки підлітків в сучасній науці присвячено багато робіт, пов'язане це з тим, що, не дивлячись на те, останнім час спостерігається зниження чисельності злочинів, скоєних підлітками [41]. Проте залишається високим рівень соціального неблагополуччя дітей. Дані діти ставляться до «групи ризику», їм властиво асоціальна поведінка, в тому числі і агресивні реакції.

Взагалі сам факт прояву насильства може обумовлюватися різними причинами і виявлятися в різній формі. Подібні негативні реакції можуть проявлятися як в формі претензій, крику і образ, так і в скоєнні злочинів проти здоров'я і життя людини. Інша частина вчених, передбачає, що відповідальність за зростання агресії серед підлітків лежить на поширенні і вільному доступі сцен насильства, що демонструються в великій кількості в ЗМІ, телебаченні та інтернеті.

Інтернет і телебачення представляє нашій увазі нереалістичну картину сучасного суспільства, стверджуючи, що насправді злочину не є такими жорстокими і агресивними, як це «малюють» нам на екрані. А так як підлітки - це дуже недовірлива і сприйнятлива аудиторія, то факт запозичення з телеекрану помилкового уявлення про сучасне суспільство, може вплинути на її ставлення і прояви до оточуючих їх людей. Крім цього, телебачення дає повне уявлення про зростаючу різницю між матеріальним добробутом бідних і багатих людей. [31, 32]

Ряд сучасних вчених поділяють причини агресії на зовнішні детермінанти, внутрішні джерела і внутрішні спонукальні. Зовнішні детермінанти агресії полягають в фрустрації особистості, вплив великої кількості сцен насильства, представлених в телебаченні й інтернеті, обмежена їх кількість можна знизити рівень агресивності.

Контроль внутрішнього спонукання до насильства, може здійснюватися з використанням лікарських препаратів, хоча більшість психологів і психіатрів наполягають на залучення психотехнік корекції поведінки або на допомогу в усвідомленні пригнічених негативних почуттів. [42]

Аналізуючи вищесказане, та проводячи експерименти та опитування підлітків, ми робимо висновок, що неможливо з використанням програм

поліпшення позбавити людину від схильності до агресії, оскільки схильність до насильства і агресивної поведінки, але ми можемо запобігти і звернути фокус життя на позитивні якості, які будуть перебивати негативні акценти. Все це робить очевидним актуальність вивчення проблеми агресивності і на даний момент часу різними родами знань, в тому числі і соціально-психологічними.

За всі часи робилося безліч спроб досліджувати характер. Було навіть створено автономне вчення про характер - характерологія, що має непростий і довгий шлях розвитку. Основною проблемою в даному вченні, що дає ґрунт для досліджень, на протязі довгого часу було вивчення і класифікація типів характеру та їх зовнішні прояви, що допомагає прогнозувати поведінкові реакції людини в залежності від конкретних умов.

Найвідоміші типології характеру були представлені прикордонними областями між психологією і психіатрією. вчені даних областей науки на основі досвіду, спостереження і взаємодії з людьми зуміли представити найбільш об'єктивні класифікації типів характеру. Тут зустрічаються такі імена як К. Юнг, Е. Кречмер, П.Б.Ганнушкіна, К. Леонгард, А.Е. Личко.

Акцентуації характеру дають поштовх для формування агресивної поведінки. Знаючи тип акцентуації характеру, то можна визначити точки найменшого опору в характері, і можливості зберегти їх від небажаних соціально-психологічних впливів, тоді з'являється можливість запобігання формуванню агресивної поведінки.[13,16]

Важливо вивчати і аналізувати риси характеру, патохарактерологічні особливості та особливості їх проявів. Все це допоможе в розробці корекційних програм і методик рекомендаційного характеру, а також накопичені знання в даній області, необхідні в процесі виховання, спілкування і розвитку людини.

Акцентуація характеру надмірне посилення окремих рис, яке стає провідним і визначає весь характерологічний склад особистості. Акцентуація характеру - це гранична величина, крайній варіант норми. Акцентуації характеру властива підвищена вразливість лише до певного роду психотравмуючих впливів, адресованим до так званого місця найменшого опору даного типу характеру при

збереженні стійкості до інших. Особливо гостро акцентуації характеру виявляються в пубертатний віковий період. В Більшості випадків акцентуації характеру створюють передумови формування агресивної поведінки. Знаючи тип акцентуації характеру людини, в характері і уникаючи, можливості, несприятливих соціально-психологічних впливів можна запобігти формуванню відхилень у поведінці.

Агресивність - поведінка ворожого характеру, спрямоване на оточуючих людей. Агресія як будь-яка психічна активність має характеристики: спрямованість, форми прояву, інтенсивність.

Агресивні прояви майже не можна усунути. Неможливо попередити появу і прояв агресії, неможливо задовольнити всі матеріальні та духовні потреби людини, неможливо ізолюватися від прояву соціальної несправедливості та інших змін в структурі суспільства. Можливо тільки контролювати і не допускати негативні прояви. Дуже часто, у багатьох випадках агресія і агресивні прояви обумовлюються наявністю деяких стійких особистісних якостей, які залишаються незмінними незалежно від ситуації, так звані акцентуації характеру.[42,43]

Вивчення взаємозв'язку агресивності і акцентуації характеру у підлітків є актуальним, так як проблеми, пов'язаної з впливом акцентуації характеру на формування агресивної поведінки особистості підлітка, не приділяється належної уваги.

Важно своєчасно виявляти, проводити ранню діагностику, розробляти і реалізовувати корекційні програми для неповнолітніх з різного типу патохарактерологічних проявів, які мають схильність до агресивної поведінки.

2.4 Дослідження акцентуацій характеру учасників шкільного булінгу.

Булінг походить від англійського слова *bulling* - цькування, і являє собою акт насильства, агресивного випадку у вигляді образи, приниження, нанесення тілесного шкоди одному або декільком людям, дітям з метою підпорядкування.

Мобінг і булінг - споріднені явища. Мобінг є «стадне» цькування, наприклад, коли в школі або колективі з'являється новачок, і на відміну від булінгу використовується тільки психологічне цькування.[45]

Дослідження булінгу важливе місце традиційно займає дослідження характерологічних та особистісних характеристик осіб, які беруть участь в актах повторення дитячо-підліткового насильства, й, доре за все, жертв булінгу в книзі «Булінг в школі: що ми знаємо і що Ми можемо зробити?» норвезькій психолог Дан Ольвеус, у такий спосіб визначає типові риси учнів, схильних ставати жертвами булінгу: «Вони полохливі, чутливі, замкнуті й сором'язливі. Смороду часто тривожні, невпевнені в Собі, нещасні і мають низьку самоповагу. Смороду схильні до депресії і частіше за своїх ровесників думають про самогубство. Вони не мають жодного близького друга і успішніше спілкуються з дорослими. Якщо це хлопчики, то смороду можуть бути фізично слабше ровесників ».

Наявність у дитини таких характерологічних рис як «підвищена збудливість» (при відсутності агресивності) так же може викликати роздратування в однокласників і підвищити ризики стати жертвою булінгу.

Проблема ця актуальна у всьому світі, но особливо в Україні, в силу наступних причин:

1. Поширення соціально-негативних видів поведінки, що відхиляється НЕ сприяє стабілізації соціально-економічної та політико-правової ситуацій в країні становиться гальмуючим фактором суспільного розвитку [25,28].

2. Соціально-економічна криза розширює соціальну базу різних форм поведінки, стимулює поширення соціально негативних видів поведінки, які купують масовий характер і нерідко сприймаються як прийнятий стиль поведінки [2,3,8,9].

Психічний дистрес систематично пережитий підлітками-жертвами булінг і пов'язані з ним не психотичні психічні розлади, як правило, клінічно оформляються в період статевого дозрівання.

Цей період є кризовим для організму, так як протікає в умовах інтенсивних сомато ендокринних порушень і перебудови ряду психологічних властивостей особистості [13].

Наявність різних невротичних і адаптаційних розладів порушує і спотворює процеси психофізичного дозрівання, призводить до ранньої втрати функціональності і зниження адаптаційного ресурсу особистості.

На сьогодні доказово встановлено, що булінг сприяє закріпленню соціально невивіганих психологічних рис і стилю поведінки у осіб, які піддавалися специфічного насильства в дитячо-підлітковому середовищі [44], призводить до психічного дистресу, а у частини постраждалих призводить до цілого ряду порушень в рамках емоційних розладів і розладів адаптації [43], викликає специфічні дисоціативні порушення, параною і параноїдальні реакції.

У частині постраждалих преципітує цілий ряд порушень в рамках емоційних розладів і розладів адаптації, викликає специфічні дисоціативні порушення, параною і параноїдальні реакції [47]. У багатьох дослідженнях встановлено, що пережитий булінг багаторазово підвищує ризик розвитку суїцидальної поведінки у жертв насильства.

Вивчення літератури дозволило встановити, що доказових досліджень характерологічних особливостей учасників булінгу (як жертв, так і агресорів) в різних за своєю специфіку дитячо-підліткових спільнотах не проводилося. Разом з тим, знання т.зв. персональних факторів віктимізації, необхідно для розробки ефективних превенційних антибулінгових програм.

Аналізуючи літературу та научні статті за темою “Акцентуація характеру учасників шкільного булінгу” ми виділили основні дані, що стосується учасників шкільної цькування:

Лабільно-сенситивний тип акцентуації у всіх вивчених нами випадках був т.зв. «Амальгамний» тип, при якому мало місце нашарування рис одного типу на ендогенне ядро іншого. Емоційна лабільність при цьому виявляється частими спадами настрою при рідкісних радісних підйомах, легкістю зневіри і сльозливість навіть при нагадуванні про які раніше були неприємності, але

швидкої піддатливості втіху і заспокоєння. В іншому - переважали сенситивні риси.[44]

У групі булерів переважаючими і однаково часто зустрічаються були два ТА: гіпертимний експлозивний і епілептоїдний (45,00%, і 45,00%, відповідно). У підлітків-булерів чоловічої статі домінувала триада ТА: гіпертимно-експлозивний, епілептоїдний і гіпертимний, а серед підлітків-булерів жіночої статі - диада ТА: гіпертимно-експлозивний і епілептоїдний (див. табл. 3). Гіпертимний ТА зустрічався у 10,00% булерів, виключно в осіб чоловічої статі. При аналізі проявів акцентуації в групі булерів нами виділялися ознаки, загальні для кожного ТА, мотиви здійснення булінгу, найчастіший стиль булінгу і характерні для ТА прояви делинквентності.[42]

Гіпертимний тип. Спільною ознакою гіпертимних підлітків був практично незмінний гарний настрій і високий життєвий тонус (невтомність, бадьорість, енергійність і витривалість до навантажень), що проявляються з раннього дитинства. Всі вивчені нами гіпертими були схильні до ризикованої поведінки. Прагнення до лідерства, завоювання і підтримка авторитету. В підліткових компаніях спонукають підлітків саме з даною акцентуацією вчинити протиправні дії.

Гіпертими легко залучаються до ситуацій групового булінгу, найчастіше за мотивами самоствердження і підтвердження власного статусу в підліткової ієрархії.

Гіпертимно-експлозивний тип. Спільними ознаками у вивчених гіпертимно-експлозивних булерів були практично незмінне гарний настрій і високий життєвий тонус, бадьорість, енергійність і витривалість до навантажень), що проявляються з раннього дитинства. Головна відмінність гіпертимно-експлозивного типу від гіпертимного полягало в силі, вираженості і легкості виникнення спалахів роздратування і гніву у відповідь на протидію, програти в ситуаціях фрустрації. На висоті афекту у гіпертимно-експлозивних підлітків звично втрачався контроль над своєю поведінкою, для них були характерні прояви вербальної агресії (лайка і погрози озвучуються без урахування

обстановки і персоналій); при проявах фізичної агресії власні сили, як правило, не порівнювалися з силами об'єкта нападу.[42,44]

Практикуємий стиль булінгу у гіпертимно-експлозивних підлітків найчастіше індивідуальний. Звичне залякування і побиття однолітків, які їх дратують, а також знищення їх майна в стані афекту становить істотну частину їх делинквентності.

Епілептоїдний тип. Всі вивчені нами підлітки з епілептоїдним типом акцентуації характеризувалися схильністю до тривалих дисфорій, афективної вибуховості, тенденцією до домінування в групах однолітків. Афекти відрізнялися у них великий і тривалістю. В афекті домінувала нестримна лютя - цинічна лайка, побої. Привід для гніву завжди був пов'язаний з утиском їхніх інтересів.

Епілептоїдні акцентуантуали відрізнялися підозрілістю, в'язкістю, тугоподвижністю і інертністю мислення. Їм всім була властива конфліктність, зухвала поведінка з порушенням взаємин з оточуючими, в силу їх власності, поступливості, жорстокості і себелюбства. Епілептоїд, за нашими спостереженнями, однаково часто беруть участь і в індивідуальних, і в групових формах булінгу, будучи організаторами останніх.

Булінг здійснюється за мотивами помсти, але також і задоволення (переживається психологічна атракція в процесі публічного приниження і придушення жертви). Побиття жертви, руйнування майна жертви з метою помсти або задоволення складають істотну частину делинквентности осіб з епілептоїдним ТА.[42,47]

Можна зробити висновок, у всіх підлітків-учасників булінгу є характерологіческая обтяженість, у вигляді явно виражених акцентуацій характеру, переважно астено-невротичного типу у жертв булінгу, і гіпертимно-експлозивного і епілептоїдного типу акцентуації (ТА) у підлітків-булерів (здійснюють тривале або повторюється насильство стосовно однолітків).[48]

У групі підлітків-жертв булінгу домінує констеляція астено-невротичного, сенситивного та лабільно-сенситивного ТА. У групі підлітків-булер домінує гіпертимно-експлозивний, епілептоїдного і гіпертимного ТА.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОБОТИ ПО ВИЗНАЧЕННЮ АКЦЕНТУАЦІЙ ПІДЛІТКА І МЕТОДІВ РОБОТИ З НИМИ

3.1 Методики для визначення акцентуацій.

1). Тест - опитувальник Г. Шмішека, К. Леонгарда призначений для діагностики типу акцентуації особистості, опублікований Г. Шмішека в 1970 р і є модифікацією "Методики вивчення акцентуацій особистості К. Леонгарда". Методика призначена для діагностики акцентуацій характеру і темпераменту. Згідно К. Леонгардом акцентуація - це "загострення" деяких, властивих кожній людині, індивідуальних властивостей. Акцентуовані особистості не є патологічними, іншими словами вони нормальні. У них потенційно закладені як можливості соціально позитивних досягнень, так і соціально негативний заряд.[10]

Головним завданням опитувальника К. Леонгарда є діагностика акцентуованих типів особистості. Теоретичною основою опитувальника виступає теорія «акцентуованих особистостей», розробленої Карлом Леонгардом.[9]

Виділені Леонгардом 10 типів акцентуованих особистостей розділені на дві групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, що застряє, збудливий) і акцентуації темпераменту (гіпертимічний, дистимічний, тривожно-боязкий, циклотимічний, афективний, емотивний).[Додаток Д]

Тест призначений для виявлення акцентуованих властивостей характеру і темпераменту осіб підліткового, юнацького віку і дорослих. Характерологічний тест Шмішека підходить для обліку акцентуації характеру в процесі навчання, професійного відбору, психологічного консультування, профорієнтації.

Максимальний показник по кожному типу акцентуації (по кожній шкалі опитувальника) дорівнює 24 бали.

За деякими джерелами, ознакою акцентуації вважається величина, що перевершує 12 балів. Інші ж підстави практичного застосування опитувальника вказують, що сума балів в діапазоні від 15 до 18 говорить лише про тенденції до того чи іншого типу акцентуації. І лише в разі перевищення 19 балів особистість є акцентуованою.

Таким чином, висновок про ступінь вираженості акцентуації робиться на підставі наступних показників за шкалами:

0-12 - властивість не виражено,

13-18 - середній ступінь вираженості властивості (тенденція до того чи іншого типу акцентуації особистості),

19-24 - ознака акцентуації.

2). Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО)

Розпізнавання типу акцентуації у підлітка є важливою практичною задачею. Тип акцентуації вказує на слабкі місця характеру і дозволяє передбачити чинники, здатні викликати декомпенсацію або психогенні реакції, які ведуть до дезадаптації особистості. Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) - це особистісний опитувальник, призначений для визначення типів акцентуації характеру і варіантів конституціональної психопатії, психопатичних розвитків і органічних психопатій в підлітковому і юнацькому віці (14 - 18 років).[49]

Результати оцінюють за двома оціночними шкалами: об'єктивної і суб'єктивної. За допомогою об'єктивної шкали ПДО можуть бути діагностовані типи акцентуацій характеру і психопатій. Шкала суб'єктивних оцінок призначена для з'ясування того, яким бачить свій характер сам обстежуваний (або яким хоче його уявити).

Опитувальник призначений для визначення в підлітковому віці (14-18 років) типів характеру при психопатіях, психопатичних розвитків, а також при акцентуаціях характеру, які є крайніми варіантами норми. В теперішньому вигляді ПДО не може бути використаний як допоміжний прийом при постановці діагнозу психопатія.

Методика складається з 25 "листів" (груп питань), в кожному аркуші кількість питань варіюється в межах 11-20 пунктів. Кожен лист тесту відображає ставлення випробуваного до різних сфер життя людини.

Мета даного тесту полягає у визначенні типу характеру (їх загальна кількість дорівнює 11), наявності акцентуацій і психопатій у випробовуваних, а також ряду інших параметрів. А.Е. Личко виділені наступні типи характеру: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенический, шизоїдний, Епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний.

В рамках нашого дослідження ПДО був обраний з наступних причин: даний тест дозволяє визначити ймовірність акцентуації і психопатій у випробовуваних, встановити природу дисгармонического розвитку, форми девіантної поведінки.

Інструкція до опитувальником ПДО:

«Знайдіть на своєму бланку графу "Підходить", і поставте в неї номери тих відповідей, які найбільш для Вас підходять. Понад три виборів в одній таблиці робити не дозволяється. Понад три «0» при відповіді на 25 груп питань ставити не дозволяється. Після заповнення графи «Підходить», переходьте до графи "Не підходить" і поставте в неї номери тих відповідей, які найбільш для Вас не підходять. У кожній таблиці дозволяється відзначати не більше трьох номерів. Понад три «0» при відповіді на 25 груп питань ставити не дозволяється».

Результати обстеження оцінки за допомогою коду. Цей код складений на підставі статистично достовірних ($p < 0,005$) виборів для підлітків типу певного по клінічній оцінці. Літерні символи відповідають балам у відповідних типах:

Г - гіпертимний

Ц - циклоїдний

Л - лабільний

А - астено-невротичний

С - сенситивний

П - психастенический

Ш - шизоїдний

Е - епілептоїдний

І - істероїдний

Н - нестійкий

К - конформний

Здвоєні і строєні буквені символи (наприклад АА у виборі № 5 на тему «Самопочуття» в 1-му дослідженні, ШШШ у виборі № 3 на тему «Ставлення до самотності» у другому дослідженні) означають, що за цей вибір нараховується два або три бали на користь відповідного типу. За один вибір можуть нараховуватися бали на користь двох або більше типів (наприклад, ГН на вибір 1 на тему «Настрій» в першому дослідженні означає, що 1 бал нараховується на користь гіпертимного, а 1 бал - на користь нестійкого типів).

Крім того, в кодї міститься ряд додаткових показників, найбільш важливі з яких:

О - негативне ставлення до дослідження;

Д - дисимуляція справжнього ставлення до досліджуваних проблем і прагнення не розкривати риси характеру;

Т - відвертості;

В - рис характеру, що зустрічаються при органічних психопатіях;

Е - відображення в самооцінці реакції емансипації;

d - психологічної схильності до делінквентності (тільки для підлітків чоловічої статі);

V - психологічної схильності до алкоголізації;

М - рис мужності;

Ф - рис жіночності в системі відносин.

Бали заносяться в спеціальний графік, після чого проводиться нарахування додаткових балів за показники за графіком.

Крім того, на підставі відповідей з різних груп питань може бути дана оцінка психологічної схильності до вживання психоактивних речовин, соціальної дезадаптації, виявлено ознаки дискордантності, акцентуації і психопатії.

Для визначення у випробуваного типу характеру, необхідно керуватися поруч правил.

Дана діагностична процедура є основною, більш детальна інформація про неї представлена в книзі А.Є. Личко [13].

Правило 0. Тип вважається невизначеним, якщо за шкалою об'єктивної оцінки не набрано мінімальне діагностичне число (МДЧ) балів ні для одного з типів. МДЧ неоднаково для різних типів і одно: для типу Г - 7 балів, для типу А - 5 балів, для всіх інших типів - 6 балів.

Правило 1. Якщо МДЧ досягнуто, або перевищено тільки для одного типу, то діагностується цей тип (крім випадків, передбачених правилами 2 і 3).

Правило 2. Якщо встановлена можливість диссимуляції (Д більше Т на 4 або більше балів), то типи Ц і К не діагностуються незалежно від числа набраних в їх користь балів.

Правило 3. Якщо реакція емансипації виражена в самооцінці (Е більше або дорівнює 4), то типи С і П не діагностуються незалежно від числа набраних в його користь балів.

Правило 4. Якщо МДЧ досягнуто або перевищено щодо типу К і ще іншого (інших) типів, то тип К не діагностується незалежно від числа набраних в його користь балів.

Правило 5. Якщо після винятків, зроблених за правилами 2, 3 і 4 виявляється, що МДЧ досягнуто або перевищено щодо ще двох типів, то:

а) в разі нижчеперелічених сумісних поєднань діагностується змішаний тип:

Виняток - випадок, передбачений правилом 6;

б) у випадках інших поєднань, визнаних несумісними, діагностується той з двох типів, на користь якого отримано більше перевищення в балах над його МДЧ;

в) якщо щодо двох несумісних типів є однакове в числі балів перевищення над їх МДЧ, то для виключення одного з типів керуються наступним принципом домінування - зберігається тип, вказаний після знака рівності:

Ц+А=А Г+Л=Г Л+П=П А+Ш=Ш С+Э=Э П+Э=Э

Ц+С=С Г+А=А Л+Ш=Ш А+Э=Э С+И=И П+И=И

Ц+П=П Г+С=Г Л+Э=Э А+Н=Н С+Н=Н П+Н=Н

Ц+Ш=Ш Г+П=П

Ц+Э=Э Г+Ш=Ш

Ц+И=И Г+Э=Э

Ц+Н=Н

Правило 6. Якщо на користь будь-якого типу набрано настільки велике число балів, що перевищення над його МДЧ більше перевищення іншого (інших) типів над їх МДЧ виявляється не менш, ніж на 4 бали, то ці відстаючі на 4 і більше балів типи не діагностуються навіть, якщо поєднання з ними сумісно.

Правило 7. Якщо МДЧ досягнуто або перевищено щодо трьох і більше типів і за правилами 2, 3, 4 і 6 їх не вдасться скоротити до двох, то серед цих типів відбираються два, на користь яких отримано найбільше перевищення в балах над їх МДЧ і далі керуються правилом 5.

Правило 8. У всіх інших випадках, при необхідності зробити вибір між декількома типами, щодо яких МДЧ тільки досягнуто або набрано однакову кількість балів, що перевищує їх МДЧ, діагностуються 1-3 типу, які відповідно до правила 5 поєднуються з найбільшим числом з інших порівнюваних).

У 1977 році Андрій Євгенович Личко на основі робіт Леонгарда і класифікації психопатій Петра Борисовича Ганнушкіна розвинув концепцію і почав використовувати словосполучення «акцентуація характеру», вважаючи особистість занадто комплексним поняттям для акцентуації. Розроблена ним типологія має явну прив'язку до класифікації психопатій Ганнушкіна і, крім того, призначена тільки для підліткового віку. Личко А. Е. Психопат і акцентуації характеру у підлітків.

На цей час, акцентуації, для зручності роботи, часто класифікуються виходячи з міжнародної типології розладів особистості, або з психоаналітичних типологій особистісних розладів, хоча і такий підхід не є строгим або визнаним науковим співтовариством.

Найважливішим засобом виявлення акцентуацій Леонгард вважав спостереження за реакціями людини [9] в процесі бесіди, спрямованої на прояснення і уточнення діагнозу, а також за його поведінкою в різних ситуаціях - на роботі, в домашній обстановці, серед друзів і знайомих, у вузькому колі та у великій групі людей. У всіх цих ситуаціях, включаючи бесіду, він звернув особливу увагу на міміку, жестикуляцію і інтонації, які дозволяють встановити відповідність змісту висловлювань людини його справжнім переживанням.

Наприклад, бездумне обличчя може свідчити про байдужість обстежуваного, всупереч його твердженням про те, що він сповнений печалі. Або навпаки, людина може заявляти, що «все давно забуте», але при цьому промовляти це занадто швидко або з великими паузами і супроводжувати свою промову ледь помітними зітханнями, що видають те, що він намагається приховати за словами - печаль, смуток, досаду.[1,4]

Для прояснення істинної картини поведінки Леонгард намагався з'ясувати факти, які дійсно мали місце в житті і могли б підтвердити або спростувати наявність тих рис, про які говорить людина. Так, обстежуваний може відрекомендувати себе як людини старанного, цілеспрямованого, серйозного, живого і т.д., але всі ці заяви нічого не варті, якщо він не зможе розповісти, в чому саме проявляється його старанність і серйозність.

На думку Леонгарда, заяви людини можуть служити лише орієнтиром для того, хто намагається описати його особистість. Об'єктивним же критерієм опису є особливості поведінки в конкретних ситуаціях, підтвержені яскравими прикладами, що демонструють наявність істотних відмінностей поведінки обстежуваного від поведінки інших людей.[10]

Таким чином, з'ясування фактів і спостереження Леонгард вважав більш достовірними методами опису особистості, ніж тести (опитувальники), які, на

його думку, можна використовувати тільки з великими застереженнями. Важливо не стільки те, що відповідає людина на питання, а то, як він це робить, то, наскільки питання зрозумілий і то, в якому контексті дається відповідь.

З цієї причини при використанні опитувальника, складеного Г. Шмішека для діагностики акцентуацій, «необхідно робити поправку на можливі помилки» і уточнювати первинні результати в процесі бесіди і спостереження за поведінкою людини в різних життєвих ситуаціях. При аналізі акцентуації необхідно враховувати ряд важливих моментів, пов'язаних зі специфікою підходів авторів.

1). Особистісний опитувальник Г. Шмішека був складений на основі питань, які К. Леонгард ставив своїм пацієнтам в процесі клінічної бесіди, і не суперечить загальному підходу автора концепції акцентуованих особистостей. Проте, тест має свої обмеження, тому результати, отримані після підрахунку даних, потребують уточнення, які найкраще робити в процесі бесіди і спостереження за людиною в реальних життєвих ситуаціях.

2). Особистісний опитувальник А.Є. Личко лише частково спирається на концепцію К. Леонгарда і призначений для діагностики типів психопатій і акцентуацій характеру в підлітковому віці. Найчастіше, цей опитувальник застосовується в клінічних цілях, і для його використання необхідні спеціальні знання в області патопсихології і психології розвитку.

3). Оскільки наявність акцентуації ще не є ознакою патології, а свідчить про певний потенціал особистості, підхід К. Леонгарда можна використовувати в роботі зі здоровими людьми з метою опису їх можливостей і обмежень, а також прогнозу поведінки в різних ситуаціях. Однак при цьому необхідно проявляти обережність в інтерпретаціях і не забувати про «крайнощі», які Леонгард включив в свої опису виділених їм типів.[12]

4) З позиції індивідуального підходу, який передбачає цілісний опис особистості з урахуванням її унікальності, найбільш цінним є не стільки вміння розпізнавати окремі яскраво виражені риси і отримати підтвердження їх реального існування, скільки здатність з'єднати отриману інформацію в загальну картину.[8,9] У цьому сенсі корисно розглядати і інтерпретувати поєднання рис -

так звані, «букети» акцентуації, які складають ядро особистості і дозволяють отримати досить повне уявлення про поведінку людини.

3. 2 Корекція відношень підлітків у реальному житті

У старшому підлітковому віці відбувається становлення людини як суб'єкта власного розвитку, виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху, формується стійка система цінностей і етичних принципів, якими в подальшому молода людина буде керуватися в житті, з'являється здатність нести соціальну відповідальність, розвивається внутрішня автономія і самостійність. Відповідно до цих внутрішніми змінами відбувається перебудова системи міжособистісних відносин старшого підлітка.[25]

Відносини з однолітками набувають особливої значимість, несуть особистісний характер і дозволяють спілкуватися на рівних. Для старших підлітків важливо не тільки встановлювати різноманітні міжособистісні зв'язки і займати особливе становище в суспільстві, що характерно для молодших підлітків, але мати більш близькі дружні відносини, реалізовуватися в спілкуванні.[21]

Відносини з батьками та іншими дорослими стають лічносно-діловими, в яких старший підліток намагається проявляти себе як самостійна зріла особистість [25]. Однак не всім юнакам і дівчатам вдається знайти особистісну свободу і розв'язувати задачу внутрішньої сепарації від батьків, і це проявляється в психологічній залежності в дитячо-батьківських відносинах.

Психологічна залежність від батьків представляє особливу форму міжособистісних відносин, в основі якої лежить сильне прагнення до емоційної близькості, підтримки і захисту з боку батьків (одного з батьків) і знижена здатність до самостійної поведінки. Даний феномен існує в двох основних формах - власне залежності і негативізму. Психологічна залежність від батьків формується в старшому підлітковому віці як особистісне утворення, що утрудняє розвиток підлітка, і характеризується невирішеністю вікових завдань [6].

Сьогодні інститут сім'ї переживає серйозну кризу. Втрачено багато сімейно-моральні позиції, змінилося ставлення батьків до дітей. Порушений психологічний мікросоціум сім'ї. В сьогоднішніх умовах багато сімей не готові взяти повну відповідальність за виховання своїх дітей, тому що змінилися економічні умови змушують батьків здебільшого шукати джерела існування, а не займатися питаннями виховання дітей в сім'ї. У цій ситуації нестійкі сім'ї стали ще більш нестабільними. Все це негативно впливає на задоволеність відносинами з однолітками і сприяє появі певних проблем в сфері міжособистісних відносин, які посилюються в дорослому житті (проблеми у взаєминах з колективом, проблема пошуку супутника життя і, як наслідок, створення сім'ї, проблема самотності).

Практична робота та дослідження підлітків показало, що в стосунках з однолітками у старших підлітків, психологічно залежних від батьків, існують свої особливості щодо вікових завдань в сфері спілкування. У порівнянні з незалежними, для психологічно залежних від батьків старших підлітків відносини з дорослими залишаються більш значущими, ніж з однолітками. Крім того, психологічна залежність від батьків призводить до незадоволеності своїми відносинами з однолітками [44], в тому числі і з однолітками протилежної статі, що супроводжується негативними емоційними переживаннями.[50].

Негативісти більш імпульсивно висловлюють свої негативні емоції. У власне залежних від батьків молодих людей часто зустрічаються тривожні стани.

Аналіз причин відхилень в особистісному розвитку і поведінці дозволяє конкретніше намітити прийоми виховної роботи з метою корекції поведінки підлітків.

В результаті проведеного емпіричного дослідження були вироблені рекомендації щодо корекції взаємовідносин підлітків 13-16 років.

По перш робота з взаємовідносинами це робота по контролю проявів агресії один до одного.

З самого початку, паралельно, необхідно починати роботу з сім'єю дитини. Іноді батьки побоюються, що агресії які проживають діти приведуть до розвитку,

поселення агресивності. Треба пояснити їм, що, навпаки, розрядка агресії знижує рівень її напруженості. Після такої розрядки корисні заспокійливі заняття, на зразок ігор з піском, водою і / або релаксація яка відноситься до арт терапевтичних методик. Лише після того, як агресивний імпульс відпрацьований, можливі спільні заняття, в яких руйнівні пориви дитини можна переадресувати партнера на зовнішні перешкоди на шляху до спільної мети.

Особливе місце в корекційній роботі слід приділяти формуванню кола інтересів підлітка також на основі особливостей його характеру і здібностей.

Для досягнення поставленої мети були сформовані наступні задачі:

1.1 Створити умови для формування прагнення до самопізнання, самосприйняття, самоповазі, самоактуалізації, занурення у свій внутрішній світ і орієнтації в ньому.

1.2 Сприяти формуванню почуття дорослості, самостійності, незалежності від батьків.

1.3 Сприяти формуванню навичок взаємодії з однолітками; зняття бар'єрів і страхів в процесі міжособистісної взаємодії.

1.4 Створити умови для розвитку здатності розуміти свої переживання, виражати і контролювати їх в процесі взаємодії з однолітками.

1.5 Сприяти статево рольової ідентифікації, формування навичок статево рольової поведінки, розширення знань про особливості відносин з протилежною статтю.

При розробці корекційно-розвиваючої програми ми керувалися віково-психологічним підходом в консультуванні дітей і підлітків Л.С. Виготського і його послідовників, де особлива увага приділяється переживанням, відчуттям старших підлітків, і вивчення проблеми «очима підлітка».

1.1 Відносини з однолітками більш значущі, ніж відносини з дорослими. У цей період для підлітка важливо стати автономним стосовно батьків та в дружніх відносинах з однолітками отримувати емоційну підтримку і надійну базу нових цінностей, які грають важливу роль в процесі формування ідентичності., щоб

прийняти свою ідентичність, підліток повинен відчувати прийняття і схвалення однолітками.

1.2 У відносинах з однолітками для підлітків, з одного боку, характерно розширення взаємодії з однолітками для задоволення потреби пережити новий досвід взаємодії з оточуючими, випробувати себе в новій ролі дорослого, рівноправного партнера у відносинах. З іншого боку, характерна вибірковість в дружніх уподобаннях, яка задовольнить потребу в розумінні.

1.3 У старшому підлітковому віці зростає інтерес до протилежної статі. Здатність до інтимної дружби та романтичної любові, що виникає в цей період, позначиться в майбутньому дорослому житті. ці найбільш глибокі відносини визначають важливі сторони розвитку особистості, кого і як буде любити вже доросла людина.

1.4 У юнаків і дівчат спостерігається великий інтерес до світу іншої людини, особливо однолітка - це обумовлює високу емоційну сприйнятливість, властиву даному віку. Важливо навчитися розуміти свої переживання, висловлювати і контролювати їх для хлопців старшого підліткового віку важливо не просто бути з однолітками, а бути задоволеними відносинами з ними.

Важливим моментом залишається персональний підхід до кожного підлітка. Психолог повинен враховувати його індивідуально-лічностні особливості при проведенні психокорекційної роботи.[50].

Рекомендації батькам і педагогам:

1.1 Бути уважним до потреб і потреб підлітка.

1.2 Демонструвати модель неагресивної поведінки. покажуйте підлітку особистий приклад ефективної поведінки. Не допускайте при ньому спалахів гніву або нечесних висловлювань про своїх друзів або колег

1.3 Навчати прийнятним способам вираження гніву. дайте можливість виплеснути свою агресію, змістити її на інші об'єкти. Дозвольте йому побити подушку або розірвати «портрет» його ворога і ви побачите, що в реальному житті агресивність в цей момент знизилася.

1.4 Давати дитині можливість проявляти гнів безпосередньо після

фрустрируючої події.

1.5 Навчати розпізнаванню власного емоційного стану і стану оточуючих людей.

1.6 Розвивати здатність до емпатії.

1.7 Розширювати поведінковий репертуар підлітка.

1.8 Відпрацьовувати навик реагування в конфліктних ситуаціях.

1.9 Організувати заняття спортом, перш за все плавання.

Також ми підготували робочі техніки, які дозволять створити здорове спілкування без шкоди для психологічного здоров'я підлітка

Техніки ефективної комунікації: Техніка емпатійного («активного») слухання. надання зворотного зв'язку про його почуттях, переживаннях емоційних станах.

Невербальні компоненти: доброзичлива відкрита поза, контакт

«Очі в очі» на одному рівні з підлітком.

Вербальні компоненти: повторення «слова в слово»,

перепарафразування (що підліток хотів сказати?), позначення емоційного стану.

Техніка ефективної похвали:

Критерії ефективної похвали. Чи не повинна містити порівняння з однолітками. Чи не повинна містити прямої оцінки особистості підлітка.

Містить реалістичний опис дій, його зусиль, результатів дій. Похвала повинна містити Критерії оцінки й створювати можливості для формування позитивної Я-Концепції.

Техніка введення заборон і обмежень. Зміст заборон і обмежень:

1.1 Фізична та особистісна безпека підлітка.

1.2 Збереження обладнання.

1.3 Сталість часу і місця заняття.

1.4 Обмежень повинно бути небагато, вони пред'являються в ясній і зрозумілою словесній формі, мають тотальний імперативний характер і пред'являються безособово.

Техніка «Я - висловлювання».

Мета «Я-висловлювання» - неввічливість і м'якість (але і не грубість), а ясність і прямота.

- 1. Об'єктивно описати подію (ситуацію) без емоційно забарвлених виразів і без свого тлумачення: «Коли на мене піднімають голос ... », а не « Коли ти на мене кричиш ... » або « Коли ти хочеш мене принизити ... »

1.2. Описати свою реакцію (коли ми говоримо «Я», ми перебуваємо на безпечної ґрунті):

Емоційна реакція: «Я ображена», «Я розсерджена», «Я відчуваю себе заботою ».

1.3 Опис поведінки: «Я йду в себе», «Я вирішую все робити сам», «Я починаю кричати на тебе ».

1.4 Висловлювати свої побажання: «Мені хотілося б и.» - не формувати їх як вимоги. Коли ми говоримо іншим, що вони повинні зробити щось, вони часто опираються цьому. Якщо вони не відчувають свободи вибору, вони можуть чинити опір наших пропозицій. Однак, ми повідомили їх про нашу позицію.

1.1 Уявити якомога більше альтернативних варіантів.

1.2 Фізична і особистісна безпека дитини.

1.3 Чи можна додати якесь пояснення, тобто дати додаткову інформацію партнеру щодо проблеми і її наслідків для нас:

"Тому що...". Так іншим легше зрозуміти нашу точку зору, і вони починають сприяти нам.

Ми робимо висновок, що основна ідея корекційної роботи з підлітками полягає в тому, щоб не змушувати, не тиснути, не ламати людину, допомогти в самопізнанні, прийнятті себе, так як здорове ставлення до себе, це відсутність переносів внутрішньої проекції на оточення; відсутність розв'язання внутрішніх проблем через інших людей, здоровий і екологічний погляд на зовнішні навколишні фактори і ситуації.

Важливо емоційне задоволення, зміна емоційного балансу в цілому на користь позитивних почуттів і переживань.методики корекції можуть використовуватися в практиці групової психокорекційної роботи з різним типом акцентуації.

ВИСНОВКИ

Акцентуація характеру представляється як варіант психічного здоров'я, який є нормою, для якого характерна особлива виразність, загостреність, в тому числі і непропорційність певних рис характеру загального складу особистості, що веде до певної дисгармонії. Для акцентуації характеру типова вразливість не всіх підряд психотравмуючих впливів, а лише до деяких, які адресовані в області найменшого опору цього типу характеру. До інших дій у людини проявляється стійкість.

Акцентуація характеру у підлітків набуває все більшої стійкості в структурі характерів підлітків, і це викликає побоювання. Наприклад, якщо раніше певні стани вважалися аномалією, то зараз вони розцінюються фахівцями, як норма. Встановлено, що майже дев'яносто відсотків підлітків мають акцентуації характеру. У зв'язку з цим вчені вважають, що більш детальне вивчення проблеми зараз особливо актуальна

У даній роботі ми спробували виявити виражені акцентуації які зустрічаються на сьогодні і проявляють себе в ситуаціях булінгу, де виражається особливість реагування на психотравматичні фактори, які долають підлітка.

Основаючись на результатах кореляційного аналізу, щодо Інтернет-залежності було встановлено, що до залежної інтернет поведінки більш схильні підлітки з екзальтованим типом акцентуації характеру. Дана Причинами вираженою агресії у даного типу може бути збудливий тип акцентуації. Такі підлітки важко формують структуру спілкування в мережі та житті, більше запальні і емоційні, хочуть самоствердитися перед оточуючими в інтернеті та житті. Менш схильні до виникнення даної адикції підлітки з збудливим і дистимним типами акцентуацій характеру.

Нами встановлено, що інтернет залежність пов'язана з агресією, що призводить до ситуації булінгу в віртуальному і реальному світі.

Агресія — це захист внутрішніх кордонів індивіда, і виявлятися у кожній акцентуації вона буде по різному. Це дало нам можливість вивчити підлітка, його спосіб реагування, коли він представляється перед нами в певній ролі (в ролі жертви або того, хто займається булінгом, або того, що хоче залишитися в стороні, це теж певний спосіб захисту внутрішнього від травмуючих чинників).

Найбільш яскраво вираженою акцентуацією характеру в підлітковому віці є циклотимічний, гіпертимний і екзальтований. Менш переважаючими акцентуацією характеру є дистимічний, педантичний і тривожний типи акцентуацій характеру. У дослідженій групі підлітків-жертв булінгу домінує констеляція астено-невротичного, сенситивного та лабільно-сенситивного ТА. У групі підлітків-булер домінує гіпертимно-експлозивний, епілептоїдного і гіпертимного ТА.

Знання щодо акцентуації особистості запобігають переходу цих особливостей у патологічний стан і допомагають батькам та вчителям налагодити позитивні стосунки з дітьми підліткового віку.

Були виявлені акцентуації і розроблені рекомендації до кожної акцентуації, що дозволить налагодити контакт з оточуючими і з самим собою. Також нами розроблені рекомендації щодо корекції відношень, які допоможуть налагодити стосунки з підлітками.

ЛІТЕРАТУРА

- 1). Абульханова - Славська К.А. Активність і свідомість особистості як суб'єкта діяльності // Психологія особистості в соціалістичному суспільстві: Активність і розвиток особистості. М, 2007. С.110-134.
- 2). Смирнов, І.П. Психологія дорослішання / І.П. Смирнов // Професійна освіта. Столиця. 2015. - №10.
- 3). Батаршев, А.В. Діагностика рис особистості і акцентуації. Практичний посібник / А.В. Батаршев. - М.: Психотерапія, 2006.- 288 с.
- 4). Вачков І.В.: Я і мій внутрішній світ. - СПб.: Пітер, 2010. с.22- 24.
- 5). Волков Б.С.: Дитяча психологія: від народження до школи. - СПб.: Пітер, 2010 с.122- 125.
- 6). Ганнушкіна П. Б. "Вибрані праці з психіатрії". Ростов-на-Дону: "Фенікс". 2008.- 308 с.
- 7). Гіппенрейтер, Ю.Б. Психологія індивідуальних відмінностей. Тексти / Ю.Б. Гіппенрейтер, В.Я. Романова. - М.: Изд-во МГУ, 1982. - 362с.
- 8). Дементій Л.І. Типологія відповідальності особистості // Гуманістичні проблеми психологічної теорії. М., 2005.С. 204-213.
- 9). Леонгард К. "Акцентуйовані особистості". Р-н-Д: "Фенікс". 2000
- 10). Леонгард К. Акцентуйовані особистості / Пер. з нім. В. Лещинской. - М.: Ексмо, 2006.
- 11). Леонтьєв Д.А. «Психологія сенсу, природа, будова і динаміка смислової реальності»; МОСКВА, 2003.
- 12). Лічко, А.Е. Клінічна і психологічна діагностика типів психопатій і акцентуацій характеру / Лічко А.Е. Типи акцентуацій характеру і психопатій у підлітків. - М.: ЕКСМО-ПРЕС, 2009. С. 111-241.
- 13). Лічко А. Е. "Підліткова психіатрія: Керівництво для лікарів". М.: Медицина. 2005.- 467 с.
- 14). Лічко А.Є. Психопатії та акцентуації особистості у підлітків-М.: Ліга-Прес, 2006.- 689 с.

- 15). Левітів, Н.Д. Психологія характеру / Н.Д. Левітів - М .: Владос, 1997. - 513с.
- 16). Маклаков А.Г. "Загальна психологія". СПб .: Пітер, 2008. – 234.
- 17). Сахарова В.Г. «Психологічний фактор відповідальності і методика визначення локусу контролю особистості». Методичні вказівки. - Владівосток, ДВГМА, 2008.
- 18). Столяренко, Л.Д. Основи психології: навч. посібник. - М. Проспект, 2014. - 464 с. 27.
- 19). Столяренко, Л.Д., Самигін, С.І. Психологія і педагогіка в питаннях і відповідях - Ростов н / Д. Фенікс, 1999.. 28.
- 20). Страхов, І. В. Психологія характеру. - Саратов: СГПШ, 1970.
- 21). Новосельцев, В. І. "Школа самовираження, або Система формування у дітей та підлітків відповідальності в міжособистісних відносинах». В. І. Новосельцев Білгород: Везелица, 2007. - 287 с.
- 22). Оріхівський О.І. «Відповідальність і її соціальна природа». - Томськ, 2006. - с.143
- 23). Панасенко М.В. «Педагогічні умови виховання відповідальності у старших підлітків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін»: Автореф. дис. на соіск. вчений. степ. канд. пед. наук: 13.00.06 / М.В. Панасенко Челябінськ, 2008
- 24). Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. - СПб .: Изд-во «Пітер», 2009. - 498 с.
- 25).Сахарова В.Г. «Психологічний фактор відповідальності і методика визначення локусу контролю особистості». Методичні вказівки. - Владівосток, ДВГМА, 2008.
- 26) . Скрибченко // Актуальні питання сучасної психології: матеріали міжнар. заоч. науч. конф. (Челябінськ, березень 2011 р.) - Челябінськ: Два комсомольця, 2011
- 27). Словник / Під. ред. М.Ю. Кондратьєва // Психологічний словник. Енциклопедичний словник в шести томах / Ред.-упоряд. Л.А. Карпенко. За заг. ред. А.В. Петровського. - М .: Наукова думка, 2006. - 176 с.

28). Слотін Т.В. «Психологія особистості»: Навчальний посібник. - СПб .: Пітер, 2008. - 304 с.

29). Тен Н.М. «Формування відповідального ставлення підлітків до суспільно корисної діяльності»: Учеб. посіб. / Н.М. Тен, Хабаровськ: Хабаровськ. ДПШ, 2006. - 234 с.

30). Шапошніков В.А. Формування відповідальності в системі відносин підлітків: -Новосибірськ: МДПУ, 2005.- 246 с.

31) Сіматова, О.Б. Психологія залежності / О.Б. Сіматова. - Чита: ЗабГГПУ. - 2007. - С. 304.

32) Лоскутова, В. А. Інтернет-залежність - патологія ХХІ століття / В.А. Лоскутова // Питання ментальної медицини і екології. - 2000. - № 1. - С. 11-13.

33). Менделевич, В.Д. Залежність як психологічний і психопатологічний феномен (проблеми діагностики та диференціації) / В.Д. Менделевич, Р.Г. Садикова // Вісник клінічної психології. - 2003. - №2. - С. 153-158

34). Менделевич, В.Д. Психологія залежної особистості, або підліток в оточенні спокус / В.Д. Менделевич, Р.Г. Садикова. - Казань: РЦПП при КМРТ; І. Марєво. - 2002. - С. 240.

35) Лоскутова, В. А. Інтернет-залежність - патологія ХХІ століття / В.А. Лоскутова // Питання ментальної медицини і екології. - 2000. - № 1. - С. 11-13.

36). Менделевич, В.Д. Залежність як психологічний і психопатологічний феномен (проблеми акцентуованих) / В.Д. Менделевич, Р.Г. Садикова // Вісник клінічної психології. - 2004. - №2. - С. 151-153

37) Лоскутова, В. А. Інтернет-залежність - патологія ХХІ століття / В.А. Лоскутова // Питання ментальної медицини і екології. - 2000. - № 1. - С. 11-13.

38). Менделевич, В.Д. Залежність як психологічний і психопатологічний феномен (проблеми діагностики та диференціації) / В.Д. Менделевич, Р.Г. Садикова // Вісник клінічної психології. - 2003. - №2. - С. 153-158

39). Менделевич, В.Д. Психологія залежної особистості, або підліток в оточенні спокус / В.Д. Менделевич, Р.Г. Садикова. - Казань: РЦПНН при КМРТ; І. Марєво. - 2002. - С. 240.

40). Малыгин В.Л. , К.А. Феклисов, А.С. Искандирова, А.А. Антоненко, Е.А. Смирнова, Н.С. Хомерики. — М.: МГМСУ, 2011. — 32 с.

41) Норіков Н.А, Онищенко К.П Дослідження інтернет залежностей /Н.А. Норіков // – 2013. – № 1. – С. 91–99.

41). Нурмухаметова, І.Ф. Розуміння агресивності и вікова динаміка проявів / І.Ф. Нурмухаметова, С.І. Галяутдінова // Вісник Башкірського університету. - 2015

42). Пономарьов В.І. Дослідження акцентуацій характеру учасників булінг в контингенті підлітків регіонального соціального закладу для неповнолітніх / В. І. Пономарьов // Світ медицини та біології. - 2013.

43). Роберт, Б. Дебора, Р. Агресія. - П .: Владос, 1999. - 54 с

44). Романко, О.А. Особливості формування агресивності в підлітковому віці / О.А. Романко // Психологія навчання. - 2015. - 63 с.

45). Рімська Д.А. Цькування в школі: що це таке і що можна з цим робити //Журнал практичного психолога. 2007. № 1. С. 72-90.

46). Рімська Д.А. Цькування в школі. Міфи і реальність. 2011.

[Електроний ресурс].

47). Сотник В.Р. Психологічні характеристики старшокласників - учасників булінг в освітньому середовищі // Емісія. Електронний науковий журнал. 2010

48). Сучков Є.В. Агресивна кримінальна поведінка у дітей і підлітків з порушеним розвитком / Є.В. Сучков // - М .: ТОВ «Медичне інформаційне агенство», 2017. - 240 с

49). Тальчак В.В - .Енциклопедія психологічних тестів/ В.В. Тальчак /2001

50). Іванова Д.Ю "Консультавання дітей і батьків", 2015. – 41-58 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати дослідження рівня особливості інтернет-залежності підлітків за методикою «Шкала Інтернет-залежності» С.Х. Чена

Рівень Інтернет-залежності	8 клас(n=21)	9 клас(n=23)	експериментальна група (n = 44)
Высокий	5 (24%)	6 (26%)	11 (25%)
Середній	10 (47%)	14 (61%)	24 (55%)
Низький	6 (29%)	3 (13%)	9 (20%)

Додаток Б

Результати основних проявів залежності у підлітків за методикою С.Х. Чена

Показники	8 клас (n=21) середній ранг	9 клас(n=23) середній ранг	U-критерій Манна Уїтні
Компульсивні симптоми (Com)	20,88	23,98	207,5
Симптоми відміни(Wit)	19,31	25,41	174,5
Шкала толерантності (Tol)	21,29	23,61	216
Внутрішньоособистісні проблеми і проблеми, пов'язані зі здоров'ям (IH)	18,69	25,98	161,5
Шкала управління часом (TM)	16,98	27,54	125,5
A-Sym	20,02	24,76	189,5
A-RP	17,5	27,07	135,5
Общий CIAS	18,24	36,39	152

Додаток В

Дослідження результати основних проявів залежності у підлітків за методикою С.Х. Чена занесені в таблицю

Показники	I група (n=11)	II група (n=33)	U-критерий Манна-Уїтні
Демонстративний	28,89	20,38	115,5
Застрагаючий	26,64	21,12	136,00
Педантичний	28,14	20,62	119,5
Збудливий	30,59	19,8	92,5
Гіпертимний	27,00	21,00	132,0
Дистимічний	25,09	21,64	153,0
Тревожно-боязкий	25,41	21,53	149,5
Циклотимічний	27,09	20,97	131,0
Екзальтований	29,09	20,30	109,0
Емотивний	25,5	21,47	147,5

Додаток Г

Результати кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена.

Показники	демо- нстр	застр ягаюч ий	педа- нт	возбу д	гіперт им	дисти ми	трево жність ь	цикло -тими	екза- льтир	емоци вність
Com	0,241	0,021	0,015	0,088	0,17	0,046	0,145	0,311	0,365	0,193
Wit	0,357	0,22	0,306	0,019	0,084	0,028	0,101	0,179	0,245	0,156
Tol	0,182	0,348	0,22	0,196	0,178	0,327	0,066	0,284	0,488	0,014
ИН	0,128	0,401	0,296	0,136	0,094	0,261	0,045	0,175	0,444	0,044
TM	0,355	0,343	0,345	0,213	0,115	0,197	0,044	0,347	0,417	0,269
A-Sym	0,316	0,279	0,221	0,116	0,149	0,149	0,012	0,322	0,470	0,17
A-RP	0,233	0,394	0,345	0,171	0,106	0,243	0,02	0,273	0,469	0,175
ЗагальнС IAS	0,298	0,459	0,413	0,395	0,102	0,308	0,062	0,237	0,447	0,213

Додаток Д

Методика «Акцентуація характеру і темпераменту» Г. Шмішека і К. Леонгарда

Інструкція:

Вам будуть запропоновані твердження, що стосуються Вашого характеру. відповідайте

Швидко, довго не роздумуючи. Ви можете вибрати один з двох відповідей: «так» або «ні», інших варіантів відповідей немає. Свою відповідь потрібно відзначити у відповідному бланку, поставивши хрестик у віконці «так» або «ні» навпроти цифри, що відповідає номеру питання

1. Ти зазвичай спокійний, веселий?
2. Чи легко ти ображаєшся, засмучуєшся?

3. Чи легко ти можеш розплакатися?
4. Чи багато разів ти перевіряєш, чи немає помилок в твоїй роботі?
5. Чи такий ти сильний, як твої однокласники?
6. Чи легко ти переходиш від радості до смутку і навпаки?
7. Чи любиш ти бути головним у грі?
8. Чи бувають дні, коли ти без жодних причин на всіх сердишся?
9. Серйозний ти людина?
10. Чи завжди ти намагаєшся сумлінно виконувати завдання вчителів?
11. Чи вмієш ти вигадувати нові ігри?
12. Чи скоро ти забуваєш, якщо когось образив?
13. Чи вважаєш ти себе добрим, чи вмієш співчувати?
14. Кинувши лист у поштову скриньку, перевіряєш ти рукою, не застрягло Чи воно в прорізи?
15. Намагаєшся чи ти бути кращим в школі, у спортивній секції, в гуртку?
16. Коли ти був маленьким, ти боявся грози, собак?
17. Чи вважають тебе хлопці надто старанним і акуратним?
18. Чи залежить твій настрій від домашніх і шкільних справ?
19. Чи можна сказати, що більшість твоїх знайомих люблять тебе?
20. Чи буває у тебе неспокійно на душі?
21. Тобі зазвичай трохи сумно?
22. Переживаючи горе, чи траплялося тобі ридати?
23. Тобі важко залишатися на одному місці?
24. борешся ти за свої права, коли з тобою чинять несправедливо?
25. Чи доводилося тобі коли-небудь стріляти з рогатки в котів?
26. Чи дратує тебе, коли завіса або скатертина висять нерівно?
27. Коли ти був маленьким, ти боявся залишатися один вдома?
28. Чи буває так, що тобі весело або сумно без причини?
29. Ти - один з кращих учнів в класі?
30. Чи часто ти веселишся, дуріти?
31. Чи легко ти можеш розсердитися?

32. Чи відчуваєш ти себе іноді дуже щасливим?
33. Чи вмієш ти веселити хлопців?
34. Чи можеш ти прямо сказати комусь все, що ти про нього думаєш?
35. Чи боїшся ти крові?
36. Чи охоче ти виконуєш шкільні доручення?
37. заступив ти за тих, з ким вчинили несправедливо?
38. Тобі неприємно увійти в темну порожню кімнату?
39. Тобі більше до душі повільна і точна робота, ніж швидка і не така точна?
40. Чи легко ти знайомишся з людьми?
41. Чи охоче ти виступаєш на ранках, вечорах?
42. Ти коли-небудь тікав з дому?
43. Ти коли-небудь засмучувався через сварку з хлопцями, вчителями настільки, що не міг піти в школу?
44. Чи здається тобі життя важкої?
45. Чи можеш ти при невдачі посміятися над собою?
46. Намагаєшся чи ти помиритися, якщо сварка сталася не з твоєї вини?
47. Чи любиш ти тварин?
48. Йдучи з дому, чи доводилося тобі повертатися, щоб перевірити, чи не сталося чогось?
49. Чи здається тобі іноді, що з тобою або твоїми рідними має щось статися?
50. Твій настрій залежить від погоди?
51. Чи важко тобі відповідати в класі, навіть якщо ти знаєш відповідь на питання?
52. Чи можеш ти, якщо сердишся на когось, почати битися?
53. Чи подобається тобі бути серед хлопців?
54. Якщо тобі щось не вдається, чи можеш ти прийти в розпач?
55. Чи можеш ти організувати гру, роботу?
56. Наполегливо ти прагнеш до мети, навіть якщо на шляху зустрічаються труднощі?
57. Плакав ти коли-небудь під час перегляду кінофільму, читання

- сумної книги?
58. Чи буває тобі важко заснути через якихось турбот?
59. підказує ти або даєш списувати?
60. Чи боїшся ти пройти один по темній вулиці ввечері?
61. Чи слідкуєш ти за тим, щоб кожна річ лежала на своєму місці?
62. Чи буває з тобою так, що ти лягаєш спати з гарним настроєм, а прокидаєшся з поганим?
63. Вільно чи ти відчуваєш себе з незнайомими хлопцями (в новому класі, таборі)?
64. Чи буває у тебе головний біль?
65. Чи часто ти смієшся?
66. Якщо ти не поважаєш людину, чи можеш ти поводитися з ним так, щоб він цього не помічав (Не показувати свого неповаги)?
67. Чи можеш ти зробити багато різних справ за один день?
68. Чи часто з тобою бувають несправедливі?
69. Чи любиш ти природу?
70. Йдучи з дому, лягаючи спати, перевіряєш ти, замкнені чи двері, чи вимкнене світло?
71. боязкий ти, як ти вважаєш?
72. Чи змінюється твій настрій за святковим столом?
73. Береш участь чи ти в драматичному гуртку, чи любиш ти читати вірші зі сцени?
74. Чи буває у тебе без особливої причини похмуре настрої, при якому тобі ні з ким не хочеться говорити?
75. Чи буває, що ти думаєш про майбутнє з сумом?
76. Чи бувають у тебе несподівані переходи від радості до туги?
77. Чи вмієш ти розважати гостей?
78. Подовгу ти сердишся, ображаєшся?
79. Чи сильно ти переживаєш, якщо горе сталося у твоїх друзів?
80. Чи станеш ти через помилку, помарки переписувати лист у зошиті?

81. Чи вважаєш ти себе недовірливим?
82. Чи часто тобі сняться страшні сні?
83. Виникло у тебе бажання стрибнути у вікно або кинутися під машину?
84. Чи стає тобі весело, якщо все навколо веселяться?
85. Якщо у тебе неприємності, чи можеш ти на якийсь час забути про них, не думати про них постійно?
86. Здійснюєш ти вчинки, несподівані для самого себе?
87. Зазвичай ти небагатослівний, мовчазний?
88. Чи міг би ти, беручи участь в драматичному поданні, настільки увійти в роль, що при цьому забути, що ти не такий як на сцені